

Леонід Тимошенко

Потіївка та її околиці в XVI-XIX ст.

ЛЕОНІД ТИМОШЕНКО

ПОТІЇВКА ТА ЇЇ ОКОЛИЦІ В XVI-XIX СТ.

Потіївські старожитності

Випуск 1

Дрогобич 2000

ББК 63.3(4укр)5
Т41

Рекомендовано до друку Вченою радою ДДПУ ім.І.Франка, протокол №4 від 20 квітня 2000 р.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор, провідний науковий спеціаліст Інституту народознавства НАН України Юрій Гошко; доктор історичних наук, професор, зав. кафедрою історії Національного університету Києво-Могилянська Академія Юрій Мицик.

Тимошенко Л.В.

Т41 Потіївка та її околиці в XVI-XIX ст. (Потіївські старожитності. – Вип.І). – Дрогобич, 2000. – 76 с.

Літературний редактор Орест Пілько

ББК 63.3(4укр)5

Моїм незабутнім
батькам Володимирові та Надії — присвячую.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Захопившись 10 років тому вітчизняною історією (після закінчення аспірантуризобов'язковим написанням дисертації з історії російського революційного руху початку XX ст.), я не сподівався, що звивиста стежка дослідника виведе мене на єдино правильний шлях ц історію рідного краю. З цього, власне, і треба було б починати будь-які наукові розвідки, бо, не знаючи свого коріння, важко правильно витлумачити минуле рідного народу. Дякувати Богові і долі, що я зайнявся історією Української Церкви, без чого краєзнавче дослідження минулого неможливе взагалі. Крім того, з'ясувалося, що більшість свідчень до історії Потіївщини можна почерпнути саме в церковних фондах архівосховищ, що зайвий раз підкреслює роль та значимість Церкви в житті українців.

Починаючи студії над історією села, важко було передбачити й те, що вона настільки багата на події, витоки яких сягають XV-XVI ст. Архіви, звісно, неохоче розкривають свої таємниці, але поступово вони мені відкрились. Багатство інформації продовжує вражати. Часто при читанні архівних справ та витягів із них в уяві постає життя моїх земляків-потіївців, які споконвічно

заселяли ці землі, вирощували хліб, молилися Богові, переживали труднощі та незгоди і боролися за волю й кращу долю.

У моїй свідомості стався злам, коли я довідався, що наш край був у XVIII ст. уніатським. Сучасне покоління цього вже не пам'ятає, а дехто продовжує дивитися на унію очима совєтської пропаганди. Нагадую, що уніатська церква, витворена на Берестейському соборі 1596 р., була і залишається національною Церквою українців тією ж мірою, що й українське Православ'я. Російський царизм і ленінсько-сталінський більшовизм з їх українофобством зробили все, щоб не допустити їх об'єднання і знищили, застосувавши для цього найбільш цинічні та нелюдські методи і засоби. У краю під корінь нищилося все, що було національним, українським, народним.

Історія Потіївки — це, передусім, історія її людей — простих трудівників, поліських селян, які з самого початку належали до церковних маєтків православних та уніатських митрополитів. Люди Потіївщини були тісно пов'язані не тільки з церковною історією, а й з історією козацтва, яке завжди стояло на чолі національно-визвольної боротьби українців тієї пори. Мої предки по батькові, вихідці з Горбулева, мали з давніх давен прізвище Тимошенко, яке, як тепер з'ясувалось, було суто козацьким. За реєстром Війська Запорозького 1649 р. Тимошенки числились практично в усіх козацьких полках України. Предки по матері, з родини Личних, входили до числа так званої Осецької шляхти, яка вела боротьбу за свої вольності проти польської та російської влади. У пору Української національної революції XX ст. (1917-1920 рр.) мої діди брали участь у визвольних змаганнях. Так, за архівними джерелами, дід із Горбулева, Прокіп Тимошенко, був кулеметником у загоні (за офіційною термінологією — банді) Соколовського, а дід Петро Личний з Потіївки був мобілізований до війська

С.Петлюри. Саме це й лягло в основу звинувачень, на підставі яких їх обох заарештували і розстріляли в 1937-1938 рр.

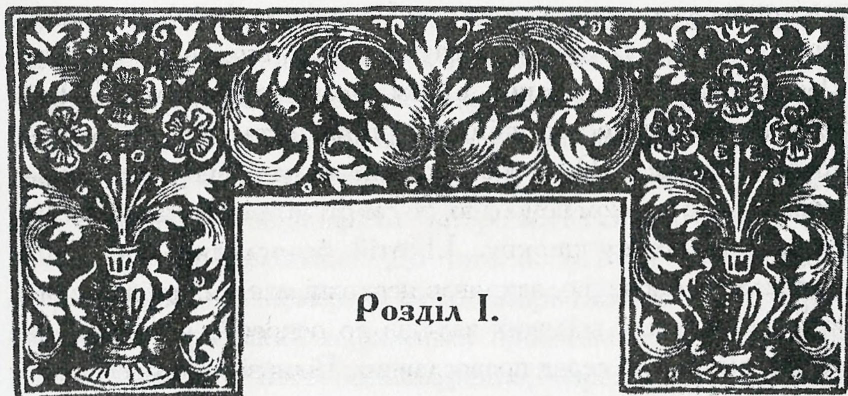
Пропонована читачам книга була спочатку написана у вигляді окремих статей для районної газети "Зоря Полісся". Частина з них публікувалась, деякі написані спеціально для цього видання, до інших внесено суттєві корективи. Поставивши перед собою завдання дослідити історію Потіївки до 1917 р., я зібрав уже чимало матеріалу, який значною мірою опрацьований у цій книзі. Проте багато відомих мені фактів залишилось поза її межами, оскільки процес дослідження теми далеко не закінчений. Деякі питання потребують додаткових архівних розшуків, а це триватиме ще декілька років. Тому я вирішив узагальнити те головне, на чому базується історія Потіївщини — моєї малої Батьківщини. До цього зобов'язує, передусім, усвідомлення генетичної приналежності до регіону Київського Полісся — краю, в землі якого спочивають мої предки-поліщуки.

У моєму особистому архіві зберігаються копії та витяги з документальних джерел, віднайдених в архівах. Є й надзвичайно цікаві знахідки — карти, плани, малюнки тощо, які, сподіваюся, з Божою допомогою будуть опубліковані в наступних випусках "Потіївських старожитностей". Зокрема, це карта села 1866 р. з подвірним описом, подарована вчителем Юрієм Топчієм, за що йому моя велика подяка. Однак для подальшої роботи дуже не вистачає старих фотографій: села, будівель, людей. Тому звертаюся до вас, мої земляки, допомогти у цій справі.

З повагою,

Автор.

Дрогобич, 27 квітня 2000 р.

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ІПАТІЯ ПОТІЯ В ПОЛІСЬКІЙ ТОПОНІМІЦІ

(до питання про походження назви Потіївки)

Ім'я Іпатія Потія (1541-1613) нерозривно пов'язане з історією греко-католицької (уніатської) церкви. Цій визначній постаті українського релігійного та культурно-національного руху кінця XVI — початку XVII ст. присвячена чимала література. Писали про нього практично всі історики української церкви зазначеного періоду. Ось як, наприклад, характеризував Іпатія Потія, апостола унії, найвидатніший український історик М.Грушевський. В його оцінці І.Потій — організатор і політичний борець, одинока літературна сила уніатів, полеміст, проповідник, історик унії, рятівник її від занепаду. Незважаючи на могутню підтримку папської курії, королівської влади, католицького клиру й польської аристократії, тільки завдяки великій енергії та здібностям І.Потія, його повній безоглядності і неперебірчивості в способах боротьби, Берестейська

залишилася в умовах загальної ворожнечі православного громадянства такою ж безуспішною справою, як унія Флорентійська[1]. Дослідник цілком справедливо вважав І.Потія головним промотором унійної програли та заходів руської ієрархії. Він їде до Риму для переведення унії, енергійно збирає прихильників і цілком природно, по смерті митрополита М.Рагози, очолює уніатську церкву. І.Потій безоглядно поборював православну опозицію, закривав церковні маєтки, добивався від польського уряду всіляких заходів до репресій, чим викликав завзяту ненависть серед православних. Відповідав православним тим же, був до самої смерті невгамовним, непримиренним, безоглядним і прославлений за те уніатами як аскет і праведник[2].

Пригадуються спеціальні праці про І.Потія О.Левицького, І.Савицького, К.Студинського, В.Щурата, Н.Трипільського та Й.Круковського, написані ще наприкінці минулого століття, а також деякі узагальнюючі публікації останнього часу. Перегляд цієї літератури призводить до невтішного в цілому висновку: ми не маємо до цього часу ні повної біографії І.Потія, ні докладного аналізу його багатої літературної спадщини, ні дослідження його плідної, часом суперечливої, діяльності на ниві поступу уніатської церкви. До того ж оцінка постаті І.Потія часто залежала від конфесійних симпатій того чи іншого автора. Дослідників і тепер стримує малодоступність джерельних матеріалів та їх розкиданість по книгозбірнях та архівосховищах різних країн. Не все опубліковано з його літературної спадщини та епістолярію, дещо втрачено. Багато ще належить знайти.

Працюючи над історіографічною спадщиною XIX — початку XX ст., нам удалось натрапити на здогад щодо походження назви одного з найбільших сіл Київського Полісся — Потіївки — від прізвища І.Потія. Село, розташоване тепер на території Радомишльського району Житомирської

області (до 1959 р. було районним центром), належало в минулому до Радомишльського повіту Київської губернії (відстань до Києва — 120 км). Здавалося, що цей регіон, який вважався суто православним, не повинен мати нічого спільного з історією уніатської церкви, тим більше з одним з її митрополитів початку XVII ст., коли (якщо вірити "Історії міст і сіл України"), ще й село не було засноване[3]. До того ж І.Потій народився на Берестейщині, а помер у Володпмирі-Волинськону. Проте пошуки автора, який зацікавився проблемою ще й тому, що село Потіївка є його батьківщиною, переконали в іншому. Першим відкриттям було те, що місто Радомишль було в XVIII ст. резиденцією уніатських митрополитів. За деякими свідченнями, уніатські митрополити перебували тут уже після Андрусівського перемирця 1667[4] р. З 1746 до 1795 рр. в місті резидувала консисторія уніатської церкви, діяла василіянська духовна семинарія. Тут помер уніатський митрополит Лев Шептицький (1778-1779). Ще й в 20-х рр. XX ст., через сто років після ліквідації унії, в центрі міста зберігались руїни мурованого митрополичого собору, закладеного 1780 р. і недобудованого в звязку із знищенням царизмом уніатської церкви на Правобережжі[5]. Як установив дослідник історії церкви на Правобережжі О.П.Крижанівський, 1705 р. м.Радомишль та девцятнадцять навколишніх сіл належали уніатській митрополії[6]. 1774 р. на Волині та Київському Поліссі уніатському митрополитові належало 1740 дворів; у Радомишльському ключі, до якого входила і Потіївка, було 528 митрополичих дворів. Загалом на Київщині в 80-х рр. XVIII ст. діяло 29 уніатських деканатів. Тут зосереджувались основні земельні володіння уніатської митрополії . Отже, приналежність краю (правобережної частини Київського Полісся) до сфери поширення уніатської церкви в XVII-XVIII ст. не викликає сумніву.

Гадку про те, що ойконім Потіївка утворений від антропоніма-прізвища І.Потія, висловив ще в минулому столітті краєзнавець Київщини Лаврентій Похилевич[8], який також стверджував, що село спочатку називалось Ложниці, а потім вже було переіменоване "за прізвищем єпископа Іпатія Потія"[9]. Версія Л.Похилевича повторена в польському "Словнику географічному"[10].

Двоелементний топонімічний формант -ів-ка, конструктивні складові якого в сполученні з антропонімною основою, утворюють дериват із значенням посесивності (приналежності), дозволяє підтриматн попередню версію, тим більше що в досліджуваний період (XVI-XVII ст.) формант -ів-ка як носій значення посесивності набув великої продуктивності та поширеності[11]. Залишається лише безперечно довести, що в основу назви села покладене імця саме митрополита Іпатія Потія, а це змушує нас розглянути насамперед проблему початків Потіївки.

Як стверджують старожили Потіївки, спочатку село існувало на північний захід від сучасного, біля витоків річки Шлямарки (колись Осічки), в урочищі Веремійки і називалось Веремііввкою. У документах XVII-XVIII ст. цей топонім часто згадується паралельно з Потіїв-кою. Так, наприклад, у списку населених пунктів XVII-XVIII ст., наведеного в "Описі документів Архіву західноруських уніатських митрополитів", згадані села, які належали до Радомишльського ключа уніатської митрополії, ототожнюються: "Поцеевка (Потеевка) или Веремейка"[12]. Очевидно, Потіївка і Веремiївка існували в XVII-XVIII ст. недалеко одне від одного (десь на відстані 1-3 км), пізніше вони злились в одне село. Старожили про це переказують так: оскільки церква в Веремiївці була розташована на болотистому місці і опустилась під землю, селяни залишили цю місцевість і переселились в Потіївку. На мапах XIX ст. Веремiївка вже не

значиться. Напевно, історія із загадковим зникненням церкви є красивою легендою, яку не раз доводилось чути авторові в дитинстві, тільки в звцязку з іншою місцевістю рідного краю.

Л.Похилевич стверджує, що село Потіївка вже існувало на початку XVII ст., однак його припущення про перейменування містечка Ложниці на Потіївку не знаходить підтвердження. Процитуємо документ, на який посилається Л.Похилевич і який нам пощастило відшукати в збірці джерел, виданій 1873 р.: "Там же от Потеевки, митрополичьего именія, в прошлом году господин Василій Тыша отнял земли над рекой Осечьею более чем на милю в поперек и на три мили вдоль, и на этой земле над речкою Завиною гг.Ельцы в Оробевичах... на половину местечко (напівмістечко — Л.Т.) Ложнице основали, к тому же господин Филипп Елец награбил рогатого скота 400 голов, в Оробевичах скот и пропал"[13]. Документ, датований 1616 р., зазначений в люстраційних книгах Київського воєводства під 1617 р. Отже, йдеться про подію, яка відбулась 1615 р. Зміст документа засвідчує, що містечко Ложниці було засноване недалеко від Потіївки, яка вже в цей час існувала. Локалізувати містечко Ложниці поки що не вдалося, тим більше, що в польськомовному оригіналі документа воно значиться, як "Lomoice".

У згаданому "Описі документів Архіву західноруських уніатських митрополитів" нам удалося відшукати документ з найдавнішою (поки що) згадкою Потіївки. 7 вересня 1614 р. намісник уніатського митрополита Й.Рутського В.Садковський вніс позовну скаргу до Київського гродського суду на Василя Тишу-Биковського про захоплення ним митрополичого села Потіївки. У тексті документа вміщено важливе для нас свідчення: "Потіївка вже 30 років як була заселена і завжди належала митрополиту"[14]. Отже, село було засноване як митрополичий маєток 1584 р., за 12 років до Берестейської унії, і належало спочатку православним

митрополитам, а з прийняттям М.Рагозою унії стало уніатським. Якщо врахувати, що Іпатій Потій, другий уніатський митрополит, помер 1613 р., то цілком вірогідним виглядає найменування одного з найбільших митрополичих маєтків його іменем, що знайшло відображення в документі під 1614 р.

Декілька документів першої половини XVII ст. уміщують інформацію про те, що села Потіївка та Вереміївка, як і деякі навколишні (Облітки, Заньки, Буки), належали до маєтків Києво-Печерського монастиря[15]. Потіївка, разом з іншими населеними пунктами, могла бути в числі тих 50-ти сіл, які згадуються в описі монастирських маєтків під 1593 р. разом з містом Радомишлем[16]. Відомо, що митрополит М.Рагоза після прийняття унії намагався заволодіти монастирем, користуючись наданими з цього приводу привілеями короля Жигимонта Ш. Однак власне Києво-Печерський монастир з архимандритом Н.Туром на чолі тоді не підкорився уніатській митрополії. Як уважає митрополит Євгеній (Болховітінов), М.Рагозі вдалося заволодіти кращими монастирськими волостями та угіддями[17], в тому числі й землями Радомишльщини, багатими на ліс та інші природні ресурси. Після проголошення унії Київська митрополія перейшла, отже, під юрисдикцію уніатського митрополита. Проте Київ не став, як відомо, його резиденцією. Через спротив та антиуніатські настрої козацтва уніатські митрополити взагалі боялись зявлятися в Києві. Не був винятком у цьому плані й І.Потій, який (згідно з відомими на сьогодні свідченнями) лише один раз побував у Києві. Поїздка стала можливою тільки після смерті князя К.Острозького і відбулася 1603 р. У Києві І.Потію вдалося домогтися кафедри Києво-Софіївського собору[18]. Можливо, що по дорозі до Києва чи на зворотньому шляху він відвідав свій маєток у Потіївці.

Про приналежність Потіївки та Вереміївки до митрополичих маєтків свідчить ціла низка джерел XVII-XVIII ст. 1617 р. у

маєток Київської митрополії село Потіївку втікали селяни — піддані Я.Корчевського з села Корчеве (Бежеве)[19]. 1625 р. уніатський митрополит Й.Рутський видав хорунжому Федору Єльцю та судді Луці Вітковському доручення на ведення справи про наїзд Андрія Соколовського на митрополиче село Потіївку[20]. Під 1633 р. документи знову фіксують утечу селян до маєтку Київської митрополії Потіївки, на цей раз — підданих Миколая Прежовського з с.Городище[21].

1638 р., після смерті Й.Рутського, київський православний митрополит Петро Могила повернув село православній митрополі[22]. 1639 р. виник спір за межі між с.Моделів, яке належало Федору Тиші-Биковському, і митрополичими селами Потіївкою, Вереміївкою та Облітками. Піддані митрополита в кількості 1500 осіб зі зброєю напали на Моделів і пограбували селян[23]. 1646 р. монастирські селяни Києво-Печерського та Софіївського монастирів радомишльської округи (у тому числі й Потіївки) були пограбовані коронним стражником Самійлом Лащем[24]. 1648 р. мешканці с.Потіївки брали участь у селянських повстаннях краю, викликаних початком Хмельниччини (на Поліссі діяли в ту пору козацькі загони Гладкого та Голоти, послані Б.Хмельницьким)[25]. Під 1651 р. с.Вереміївка згадується як маєток Київського Микільського монастиря[26]. Очевидно, в роки Визвольної війни село залишалося православним, а після Андрусівського перемирця (1667 р.) край знову потрапив під польське панування. Наприкінці XVII ст. (1692 р.) львівський єпископ Й.Шумлянський, який вів у цей час боротьбу за перехід Галичини на унію, вигнав з Вереміївки дворянина Юрія Олекшича, що заволодів селом на підставі королівського привілею[27].

Вірогідно, повернення Потіївки уніатській церкві відбулося наприкінці XVII ст., коли польський король секвестрував спочатку

правобережні маєтки Києво-Печерського монастиря і передав їх львівському єпископові Й.Шумлянському. Після переходу Й.Шумлянського на унію його обширні маєтки з колишніх володінь Київської митрополії та Києво-Печерського монастиря стали власністю уніатської митрополії[28]. Церква у Вереміївці була переведена на унії аж 1742 р.[29] 1705 р. Й.Шумлянський віддав Вереміївку в трирічну оренду подільському чашникові Самійлові Шумлянському[30]. 1714 р. уніатський мптрополит Лев Кішка укладає контракт з київським хорунжим Казимиром Стецьким на трирічну оренду "Потіївки, інакше Вереміївки" з навколишніми селами, які належать Київській митрополії і Києво-Печерській архимандрії[31]. У серпні 1717 р. контракт поновлено ще на три роки[32].

1722 р. власники с.Моделів знову порушували кордони Потіївки[33], 1726 р. інцидент повторився[34]. Під 1729 р. Потіївиа згадується як володіння адміністратора Київської уніатської митрополії єпископа Атанасія Шептицького[35]. 1747 р. управляючий Київською митрополією Флоріан Гребницький вступає у володіння маєтками, в тому числі й Потіївкою[36]. 1749 р. розглядалася справа про незаконне надання шляхетського титулу 120-ти селянам митрополичого села Потіївки[37]. З 70-х рр. XVIII ст. зберігся опис "майданного сараю", тобто поташні (дрібного промислового закладу по виробництву поташу) з митрополичих володінь села Потіївки[38]. Під 1795 р. згадується "митрополитанська Буда Потіївська"[39].

1795 р. після поділів Польщі та підпорядкування Правобережжя Росії уніатська консисторія в Радомишлі була ліквідована. Проте уніатські церкви проіснували в краю до 1839 р., чому сприяв впливовий декан Радомишля Гавриїл Сенькович, перед тим член уніатської консисторії[40].

Зберігся опис Потіївської церкви з 1784 р., який засвідчує, що це була церква Покрови Пресвятої Богородиці, деревцна,

з дзвіницею. Уже наприкінці XVIII ст. було відомо, що вона дуже давня, проте час її побудови невідомий[41]. Дослідник українських церков Київщини В.Щербаківський датував її зведення XVIII ст., але точної дати не знав і він[42]. Простояла ця церква до 1891 р., коли поруч неї збудували нову[43]. Стару церкву, за свідченнями старожилів, розібрали і перевезли до сусіднього села Нова Буда, що належало до потіївського приходу.

Згаданий нами В.Щербаківський 1901 р. провів експедицію в Радомишльський повіт для огляду та опису церков. Як і в інших районах Київщини, він застав там старі дерев'яні церкви, збудовані ще в XVIII ст. Усі вони сули трибанні й мали надзвичайно гарні різьблені іконостаси. Дослідник знаходив у них старі церковні книги (Минеї, Псалтирі, Апостоли) із помітками на маргінесах українською мовою. У кожній церкві зберігались гарно упорядковані візити (польською мовою). Церкви мали багато старих килимів та вишиваних підризників. По всій Київщині, як уважає В.Щербаківський, церкви були уніатського типу, для яких був характерним насамперед високий мистецький рівень виконання різьблених іконостасів та образів. Траплялися навіть (як, наприклад, у сусідньому місті Малині) скульптурні дерев'яні іконостаси, в яких замість ікон ставилися дерев'яні фігури Ісуса Христа, Божої Матері, Святого Миколая та ін. Все це було виконано майстрами, які належали до малярських та різьбярських шкіл Правобережжя XVII-XVIII ст.[44]. Усе це було знищене, очевидно, в XIX-XX ст.

М.Грушевський писав, що на українських землях, які наприкінці XVIIIст. відійшли до складу Росії, царизм знищив унію і на місце старих традицій української церкви ввів нові, цілковито чужі їм "обруситєльні" форми. "Відновлена" православна церква перетворилась в знаряддя обрусіння та

русифікації. Казенна великоруська школа, церква і державність становили в ту пору більшу загрозу для українського життя, ніж навіть польська культура. У результаті правобережні українські землі, що перейшли під владу Росії, надовго залишились відсталішими і забитішими, ніж будь-які інші українські області[45].

Отже, не підлягає сумніву, що з кінця XVI ст. до 30-х рр. XIX ст. (з перервою близько півстоліття) церква поліського села Потіївка, як і навколишніх сіл, була уніатською, а село належало до маєтків уніатських митрополитів.

Повертаючись до версії про походження назви села від прізвища І.Потія, звертаємо увагу на те, що сучасна назва села вимовляється з наголосом на другому складі: Поті́ївка. Цікаво, що дехто з сучасних істориків церкви (як, наприклад, С.Сеник) подібно наголошує і прізвище митрополита: Поті́й, що, на думку академіка Я.Ісаєвича, відповідає власне українській традиції наголошування аналогічних прізвищ: Стеблі́й, Смолі́й, Палі́й і т.д. Варіант вимови прізвища з наголосом на першому складі (По́тій) є результатом аналогії наголошування до польської акцентуаційної традиції[46]. Звідси власне Поті́ївка, а не По́тіївка.

М.Грушевський подає цікавий матеріал про те, як сформувалося прізвище Потій. Дід Іпатія (в миру Адама) писався Патей Тишкович, батько — Лев Патиєвич (Потеєвич), внук (тобто, митрополит) — Потей, (в польській формі — Pociej), що в українському мовленнєвому середовищі трансформувалось у Потій[47]. До речі, в полемічному творі невідомого православного автора про Берестейський собор І.Потій названий як "Потійко"[48].

Цікаво, що неподалік Потіївки знаходиться село Гута Потіївська. Ще два сусідніх села — Стара Буда та Нова Буда — в XIX ст. також були Потіївськнми (на карті Київської губернії, опублікованій в книзі І.Фундуклея, зазначено: "Ст. Буда

Потеевка" та "Нова Буда Потеевская"[49]. Проте необхідно зауважити, що це локативні назви, утворені за допомогою топоніма Потіївка, а не антропоніма Потій.

До речі, на Київщині було ще два села з такою ж назвою. Це насамперед село Потіївка колишнього Васильківського повіту (тепер Білоцерківський район), яке існує і тепер. Село в минулому мало також церкву Покрови. 1798 р. у дворі якогось дворянина Рокашевського була збудована уніатська каплиця, що проіснувала до 1839 р.[50] Однак село знаходиться на березі струмків Насташка та Поті, від яких, можливо, походять назви сусіднього села Насташки та Потіївки. Хоча творення топонімів від гідронімів є найбільш продуктивним, незрозумілим залишається, проте, походження [j] в останній назві: Поті + j[?] + івка.

Існувала колись ще одна Потіївка — поблизу м.Фастова. У XIXст. — це невеликий хутір у кількох верстах від міста, в минулому велике село Потіїв, якого вже давно немає: місто поглинуло його. Якихось більш-менш вірогідних даних про цю Потіївку та про походження назви розшукати поки що не вдалося.

Підводячи підсумки цієї невеликої розвідки, можна стверджувати, що поліське село Потіївка було засноване незадовго до проголошення Берестейської унії (1596). Якогось безпосереднього свідчення про те, що в основу його назви було покладено прізвище Іпатія Потія, ми не маємо. Проте низка дотичних документальних свідчень дозволяє твердити саме про посесивність топоніма Потіївка. Наявність ще трьох локативних назв, утворених за допомогою топоніма Потіївка-Гута Потіївська, Нова Буда Потіївська та Стара Буда Потіївка, які виникли в XVII-XVIII ст. і належали до потіївського приходу, — дозволяє говорити про увічнення пам'яті про Іпатія Потія в поліській топоніміці.

1929 р. газета "Радянська Волинь" опублікувала замітку "З темного минулого на ясне майбутнє", в котрій повідомлялося про рішення зборів мешканців Потіївки, які ухвалили перейменувати село і район на Червоноармійське, щоб "порвати з ганебним минулим району". У 1919-1923 рр. тут діяли загони ("банди"), які боролися з Червоною Армією, що "заплямувало" минуле району, "та й сама назва Потіївка походить від патріярха Потія". З метою підготовки акції перейменування села і району було дано запит в архіви, який підтвердив походження назви села. У Житомирському обласному архіві зберігається довідка київського історика Івана Шабатіна, яка засвідчує, що Потіївка була заснована наприкінці XVI ст. як маєток Київського митрополита й у період 1599-1613 рр. була названа іменем Іпатія Потія. Невідомо також, чому акція не вдалася і село не було перейменоване. Можливо, цьому противились патріоти села та району, зокрема Осецькі, нащадки яких досі проживають у Потіївці та навколишніх селах. Звідси видно також, що проголошений більшовиками курс мав на меті знищення історичної пам'яті потіївців, без якої, звісно, не буває майбутнього.

---

1 Грушевський М. Історія української літератури. -Т.5. -Кн.2. -К., 1927. -С.380.

2 Там само. -С.383.

3 Перша писемна згадка про Потіївку датована цим виданням 1651 р. Див.: Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. -К., 1973. - С.604.

4 Новицкий Ив. Украинскій варіант песни "Про ягничку" // Киевская Старина. -1885. -Кн.VIII. -С.745.

5 Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України (далі — ІР ЦНБ ВР). -Ф.Х. -Спр.11721. -Зош.1. -С.32.

6 Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII — перша половина XIX ст.) -К., 1991. -С.31.

7 Там само. -С.18, 31, 32.

8 Похилевич Л. Сказанія о населенных местностях Кіевской губерніи нли статистическіе, историческіе и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, з пределах губерній находящихся. -К., 1864. -С.118.

9 Похилевич Л. Уезды Киевский и Радомысльский. Статистическія и историческія заметки о всех населенных местностях в этих уездах и с подробными картами их. -К., 1887. -С.213.

10 Słownik geograficzny Królewstwa Połskiego i innych Krajów slowiańskich. -T.8. -Warszawa, 1887. -S.879.

11 Історія української мови: Лексика і фразеологія. -К., 1983. -С.646.

12 Описаніе документов Архива западнорусских уніатских митрополитов. 1701-1839. -Т.II. -Спб., 1907. -С.1422.

13 Киевские епархиальные ведомости. -873. -№ 12. -С.356-363; Материалы для исторіи Кіевской митрополіи (Из Кіев. Еп. Ведомостей за 1873 г.) -К., 1873. -С.23.

14 Описаніе документов Архива западнорусских уніатских митрополитов. 1470-1700. -Т.1. -Спб., 1897. -С.152.

15 Там само. -С.279.

16 Архив Юго-Западной России (далі — АЮЗР). -Ч.1. -Т.1.-С.91-107.

17 Евгеній, митр. /Болховитинов/. Описаніе Кіевопечерской Лавры. -К., 1826. -С.22.

18 Макарий, митр. /Булгаков/. Исторія Русской Церкви. -Т.Х. -Изд. 2-е. -Спб., 1900. -С.336, 390-391; Голубев С. Материалы для исторіи западнорусской церкви. -Вып.1. -К.,1891. -С.55.

19 Селянський рух на Україні. 1569-1647. Зб. док-в і мат-в. -К.. 1993. - С. 161, 444.

20 Описаніе документов Архива... -Т.1. -С.195.

21 Селянський рух на Україні. — С.461.

22 ІР ЦНБ ВР. -Ф.1. -Спр.8210 (Радомишльський повіт Київської губернії). — Л. 614, 690.

23 Там само. -Л.580.

24 Описаніе документов Архива... -Т.1. -С.278-279; Т.П. -С.429, 431, 106.

25 АЮЗР. -Ч.3. -Т.IV. -С.630-631; Легкий В.И. Крестьянство Украины в начальный период Освободительной войны 1648-1654 годов. -Л., 1959. - С.70.

26 Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. -2-е вид. -Львів, 1990. -С.172, 194.

27 ІР ЦНБ ВР. -Ф.1. -Спр. 8210. -Арк.264-265.

28 Крижанівський О.П. Указ. праця. -С.29.

29 АЮЗР. -Ч.1. -Т.IV. -С.449.

30 Там само. — С.248; Описаніе документов Архива... -Т.ІІ. -С.15.

31 Описаніе документов Архиваџ -Т.ІІ. -С.35.

32 Там само. -С.39-40.

33 Там само. -С.50.

34 Там само. -С.57.

35 Там само. -С.63.

36 Там само. -С.107.

37 Там само. -С.126, 130.

38 Крижанівський О.П. Указ. праця. -С.53.

39 Описаніе документов Архива... -Т.ІІ. -С.522.

40 Похилевич Л. Сказанія о населенных местностях Кіевской губерніи... -С.187.

41 Там само. -С.119.

42 Щербаківський В. Церковна архітектура // Записки ЧСВВ. -Рим. 1958. -Сер.ІІ, Сек.ІІ. -Т.Ш/ІХ/. -С.40.

43 Памятная книжка Кіевской епархіи на 1910 г. -Киев-Одесса, 1910. -С.311.

44 Щербаківський В. Українські церкви Київщини // Записки ЧСВВ.— Рим, 1958. -Т.Ш/ІХ/. -С.9-22.

45 Див.: Грушевський М. Ілюстрована історія України. -К., 1990. -С.478; Очерк истории украинского народа. -К.,1990. -С.290.

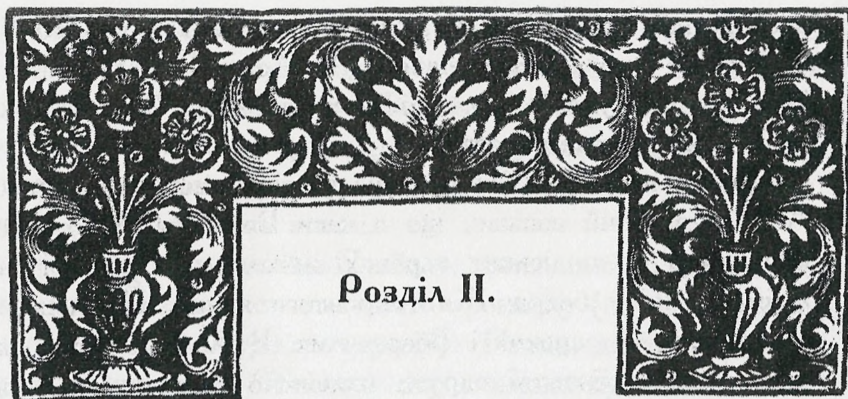
46 Див.: Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. -Львів, 1995. -С.149.

47 Грушевський М. Історія української літератури. -Т.5. -Кн.2. -С.382.

48 Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis. -T.I-II. -Leopolis, 1895-1898. — P.780; Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X — початок XVII ст.). -К.,1988. -С.124.

49 Фундуклей И. Статистическое описаніе Кіевской губерніи. — Ч.1-3. -Спб, 1852. -Додаток.

50 Похилевич Л. Сказанія о населенных местностях Кіевской губерніи... -С.521.

Розділ II.

ПОТІЇВСЬКИЙ МАЄТОК У XVI — XIX СТ.

Більшість сучасних сіл краю виникла, вочевидь, в XVI ст., що підтверджується даними з актових (судових) книг Київського воєводства Речі Посполитої, а також Житомирського та Овруцького замків. Під 1572 р. згадується і Радомишльський замок, але місто не було в ту пору таким важливим адміністративним центром, як сусідні Житомир і Овруч. В актових книгах Київського воєводства згадуються села: Буглаки (1581, 1616, 1628), Облітки (1569, 1621), Горбулів і Осіча (1585, 1618, 1624), Моделів (1624) та ін. Ряд українських та польських істориків ще в XIX ст. не сумнівалися в тому, що й Потіївка існувала вже в XVI ст.

Ми вже писали про те, що Потіївка була заснована як митрополичий маєток близько 1584 р., а найдавнішою писемною згадкою є документ 1614 р. Продовжуючи пошуки, нам удалося натрапити на ще раніші згадки. Польський історик XIX ст. А.Яблоновський, який описав у тритомній праці Київське

воєводство, наводить дані з актових книг. Так, під 1607 р. згадуються "добра" Потіївщини, під 1609 р. — Буда Веремiївська і т.д. У цих документах села Потіївка, Веремiївка, Облітки, Осіча названо церковними маєтками.

Були в нашому краю в ту пору і приватновласницькі маєтності. А.Яблоновський вважає, що в часи Великого Литовського князівства на поліських теренах знаходились давні гнізда наймогутніших боярів Житомирського замку. Йдеться про Немиричів, Корецьких і Збаразьких. В XVI ст. найбільше число сіл потіївської округи належало шляхтичам Тиша-Биковським (шляхта була однією з верств еліти тогочасного українського суспільства). Так, документи свідчать, що їм належали села Горбулів, Нянівка, Свидя, Видибор, Моделів. Мабуть, життя в маєтках Тиша-Биковських було важчим, ніж у церковних селах, на що вказують багаточисельні факти про втечі селян від перших до других. Судові книги XVII-XVIII ст. переповнені справами про згадані проблеми, які постійно турбували тогочасне суспільство.

У потіївському краю в XV-XVII ст. існувало село Осіча чи Осіч. Перша писемна згадка про нього датується грамотою 1514 р., затим слідують згадки XVI-XVII ст. (остання — 1686 р.). У літературі XIX ст. і деяких архівних джерелах Осіча ототожнюється із Заньками (тобто, спочатку була Осіча, потім з'явились Заньки, які заснував у середині XVII ст. козак Занько). Але з джерел відомо, що річка Шлямарка, на якій виникли села Потіївка, Рудня Шлямарка і Облітки, називалась Осічею (Осічкою, Осічанкою). Заньки ж знаходяться осторонь цієї ріки. Тож село Осіча, за логікою заснування поселень, мало стояти на ріці Осічі (топоніми утворювались у переважній більшості випадків від гідронімів). Не виключено, отже, що саме село Осіча передувало Потіївці. Вочевидь, на місці сучасної

Потіївки (а це одне з найбільших сіл Київського Полісся) ще в XVII ст. одночасно знаходилось три поселення і побутувало три назви: Осіча, Вереміївка і Потіївка, з яких "вижила" лише Потіївка. У кожному разі, це припущення потребує більш докладної аргументації. Версія ж про Потіївку — поселення Потія — залишається в силі.

Розглядаючи початки Потіївки, приходимо до думки, що село виникло навколо поташового промислу (поташ йшов на виготовлення селітри — пороху). Поташ виготовляли з дерев'яного попелу. Оскільки лісу в наших краях ніколи не бракувало, висловлена гадка здається закономірною. Підтверджується це й документально. Під 1609 р. маємо згадку про судову справу, що коли везено попіл з Буди Вереміївської повз Кам'яний Брід, то підводи з попелом було пограбовано і взято на чужий ужиток. Будами в нашому краю були поташові промисли. 1618 р. адміністратор київської митрополії В.Садковський протестував проти Анни Ходкевичівни, княгині Корецької, у справі випалення поташу в потіївських та облітківських митрополичих лісах. Ще одна цікава деталь: в документах XVII ст. згадуються поруч з Потіївською слободою Стара і Нова Буда Потіївські. Отже, буди — поташові промисли — існували в лісах навколо Потіївки та Облітки ще в XVI-XVII ст.

Поташні в церковних маєтках були дрібними промисловими закладами, що базувались на ручній техніці. Уявлення про них маємо з опису Потіївського маєтку, що зберігся з 70-х рр. XVIIIст., стан якого свідчить про його солідний вік.

Варто тут згадати про ще один промисел краю — добування і обробіток болотної руди. Села, де вона добувалась, називались Руднями. Добуту руду везли до Радомишля чи Малина, де були гамарні — металоплавильні промисли.

Уявлення про межі Потіївки — маєтку уніатських митрополитів у XVIIIст. — дають два документи, які зберігаються в Державному історичному архіві Росії (м.С-Петербург), і датуються 1774 р. У першому дуже докладним є опис Буди Поташевої, розташованої, як мовиться в джерелі, за милю від Потіївки. Немає сумніву, що в районі саме цієї Буди виникло село Нова Буда, яке в джерелах XIX ст. мало назву Нова Буда Потіївська. Дуже цінним є і опис границі Потіївського маєтку, передусім за наведеними в ньому топонімами, мікротопонімами та гідронімами краю. До маєтку належали, як бачимо, значні земельні володіння з лісами та численними болотами й річками. На півночі межі маєтку доходили до сіл Булгаки (суч. Буглаки), на північному заході — Янівки (суч. Іванівки), на сході — до Обліток, на південному сході — до Морогівки й Дитинця, на півдні — до Горбулева, на заході — до Неражі. Цікавими є свідчення про кривди, чинені потіївцям мешканцями сусідніх приватновласницьких сіл. Дуже цінними є нижченаведені джерела і з точки зору зародження та розвитку промислів краю. Найзначнішим був, звичайно, поташевий. Процвітало млинарство та броварство, славились, очевидно, різноманітні вироби з дерева. Далі подаємо текст документа.

ОПИС БУДІВЕЛЬ У ПОТІЇВЦІ

Корчма в Потіївці посеред села стара, з дерева соснового, до котрої в сіни двері на бігунках і на закрутці, з сіней до кімнати також двері і там же кахельна піч біла і піч пекарська, вікон простого скла три, з кімнати до бічної кімнати двері на завісах, у ній вікно одне. Навпроти корчми два шпихлірики із соснового дерева, покриті дранкою, до них двері з защіпками. За болотом

нижче корчми винничка також із соснового дерева, дранкою покрита, до неї ворота з дощок і там печей три і начиння броварне орендарське. Це село має млини: один в селі, а другий нижче, на одній воді, з повним реквізитом, тільки що дахи потребують ремонту.

За милю від Потіївки в лісі Буда Поташова, де при в'їзді дворик для писаря з Буди, огороджений частково новим, а частково старим частоколом, у двір в'їзд через ворота, над якими дощатий дашок. На дворі праворуч будинок з соснового дерева, до якого в сіни соснові двері на бігунках із закруткою. З сіней до кімнати двері також на завісах із залізною защіпкою. Тут же праворуч піч біла проста кахельна на мурованому фундаменті з комином, що виходить до сіней, а ліворуч біля дверей шафа на три полиці. Вікон простого скла — три, стіл і лави попід стінами. З кімнати до бічної кімнати соснові двері з клямкою, у ній вікно одне і там же дощата перегородка. У сінях з другого боку комора з дощок, до неї двері на бігунках із засувкою. Цей будинок має дах цілком зіпсований, через що і дерево в стінах перегнило, так що скрізь тече. Навпроти вікон цього будинку хліви і стайня з соснового дерева, покрита др анкою, в середині ясла і жолоб. При стайні в кінці великий шпихлір, до нього двері на завісах з клямкою і колодкою, дах в одному місці провалився. До того шпихліра поташня для складу поташу, покрита дранкою, до неї подвійні двері з кунами залізними і клямкою для закривання, де лежить три великих коцюби. Навпроти будинку писаря пекарня, в ній до сіней і до кімнати двері на бігунках, там же піч пекарська і троє малих віконець.

Від дворика писарського за болотом шопа майданна, в котрій виробляється поташ, з соснового дерева, дранкою покрита, до неї спереду одні двері, а від болота другі, через які будники носять воду для лугу. Ідучи далі, праворуч, побудована з соснового

дерева шопа з воротами, що замикаються на колодку, в котрій є 80 цебер попелу на поташ. У тій же шопі майданній є ворота великі, увійшовши в які праворуч від входу піч мурована для лютрування поташу, а ліворуч 4 печі для приготування лугу, у трьох із них вліплено 3 чавунні котли, а в четвертій мідний, для варіння лугу. Там стоять 4 поташівки готового поташу, в кожній по 7 шафунтів поташу. Ідучи вздовж тієї шопи до дверей великої кімнати, в котрій є луг у кадях великих, ліворуч велика піч кахельна біла на мурованому фундаменті, там же 11 вибитих вікон. Цей майдан, або шопа, як у даху, так і в стінах, зруйнований і вимагає ґрунтовного ремонту, через що підпертий з усіх боків. Крім згаданих 4-х котлів, ще таке будне начиння:

1. кадок для носіння попелу — 36;
2. кадок для лугу — 8;
3. цебрів для носіння лугу — 2;
4. черпаків — 4;
5. мірок для носіння попелу — 2;
6. корит для вибирання поташу-4;
7. лопата залізна — 1;
8. коцюб залізних — 3;
9. ведмедиків залізних — 2;
10. стрихівка залізна — 1;
11. бесак залізний — 1;
12. ложка залізна — 1;
13. гаків залізних — 1;
14. штиків залізних — 2;
15. шаля для возіння поташу — 1;
16. ваг гданських — 2;
17. згаданих котлів чавунних — 3;
18. котел мідний, вищезгаданий — 1;
19. поташівок згаданих, у кожній по 7 шафунтів — 4.

ОПИС ГРАНИЦІ СІЛ ПОТІЇВКИ І ОБЛІТОК

Границя тих сіл починається від ліска Болота і від ріки Орловки, по тій ріці вниз в річку Осічанку, котрою річкою вгору на Сохинські Паски і перехрестя, тобто гостинець Осовський, від того перехрестя в Олешків Кут, а звідти через Льотнів ліс на Крайній Курган, від цього кургану на річку Тесню, котра витікає з болота Нераж і впадає в річку Візню, котра вниз до Бервиського лугу, потім з річки на Боброве болото під Взмигльовим лісом до переміт Рудки. Ця Рудка в річку Тростянку впадає, а цією річкою Тростянкою ідучи вниз в Бобровий ручай, звідти на Бобровий луг і Протероб до урочища Носків Луг на Хмільне, від Хмільної на Тісний Бір через річку Криву, в Драчикові лози і потік, з Драчика Осінною річкою в річку Візню другий раз, цією річкою вниз пішла границя в Булгаки до осади Янівка (на цьому селищі, яке належить до митрополії, ясновельможний пан Ян Міхаловський слободу заснував і Облітківським підданим попід самі хати грунт відібрав, Антонові Романенкові, бортну сосну з бджолами наказав зрубати і інші кривди людям чинив).

Від Янівки в Пісківщину, а далі в розвилку річок, що сходяться, Орловки, Часовки і Осічанки; цією річкою Осічанкою вгору, до урочища Морогівки, від нього в ліс Дитинець, до річки однойменної Дитинець, від тої річки до Угляду на бір Дорогунево, цим бором аж до Товкачового болота і річки Орловки.

У цій же границі від Потіївки з села Горбулева, панів Потоцьких, котре зараз у посесії тримає пан митрополичий комісар, вже піддані Потіївські від Горбулівців мають незносні кривди, бо їм деруть бджоли, спустошують ліси, косять сіножаті, орють грунти і чинять інші прикрощі. На ці кривди люди часто жалілися пану комісарові, але він не підтримав їх ні тоді, ні тепер.

Опис включає також і перелік усіх мешканців села чоловічої статі. Останнє є унікальною знахідкою, бо подібне зустрічається

лише в переписах XIX ст. Налічувалось тоді в Потіївці 36 господарів, які мали близько 50 дітей (синів). Якщо додати стільки ж жінок, то вийде цифра — близько 180 мешканців. Війтом села був Василь Харченко, дяком — Тиміш Костюченко. Тиміш Кеселенко та Іван Лук'яненко (обидва мали по троє синів) були вільними козаками. Федір Мойсієнко значиться як новоосілий, Іван Довгий Ткач займався, вочевидь, ткацтвом; Грицько Костюченко був сільським мельником. Прізвища Харченко і Костюченко зустрічаємо в реєстрі чотири рази, Личненко — тричі; Тивоненко, Федоренко, Степаненко, Киселенко, Мойсієнко, Слободяник — двічі; Даниленко, Личний, Петренко, Тимошенко, Костенко, Сидоренко, Мартиненко, Примаченко, Семененко, Опанасенко, Довгий, Лукашенко, Лук'яненко — по одному разу.

У реєстрі докладно зазначено кількість волів і коней, а також різноманітні податки, які сплачували селяни уніатській митрополії. Найкращими господарями були Кирило Харченко (2 волів, 2 коней), Данило Личненко (2 волів, 2 коней), Яків Личненко (4 волів, 2 коней), Гарасим Тивоненко (4 волів), Тиміш Киселенко (2 волів, 2 коней), Мойсій Степаненко (4 волів, 2 коней), Іван Лук'яненко (4 волів, 2 коней) та ін. Частина селян не мала тяглової худоби взагалі.

З переходом Правобережжя після поділів Польщі до складу Росії Потіївка була подарована генералу Торсукову, який покріпачив місцеве населення. Після його смерті маєток успадкувала поміщиця (його дочка) Кікіна. Потім були й інші власники, а в середині століття маєток перейшов до княгині Щербатової. У київських архівах збереглось чимало документів про майнові справи Потіївського маєтку в XIX ст.

Управителем маєтку наприкінці XVIII ст. був шляхтич Незабитовський, який виконував функції митрополичого

комісара. На початку XIX ст. ця посада перейшла до шляхтича Єнткевича. 20 листопада 1803 р. він скаржився київському генерал-губернатору у справі вирубки лісу для побудови конюшень Новоросійського драгунського полку. Конюшню і полкові обози побудували в Горбулеві, де розташовувався батальйон полку, для чого була здійснена вирубка лісу в маєтках генерала Торсукова (с.Потіївка), пана Глембовського (с.Стовпець) і генерала Кутузова (майбутнього полководця і героя війни 1812 р.) у с.Видибор.

З клірової відомості Покровської церкви с.Потіївки за 1817 р. довідуємось, що до місцевої парафії належало 462 особи чоловічої статі і 497 жіночої. Сама Потіївка займала тоді площу 10,5 верст. До парафії належали села Облітки, Нова Буда, Стара Буда, Рудня Шлямарка, Бучки і Дубовик , який належав Антонію Любовецькому,

Наступний документ, датований 15.04.1844 р., засвідчує, що власницею Потіївського маєтку була княгиня Марія Петрівна Волконська. Маючи великі борги, вона заклала свій маєток під заставу в Московській Опікунській Раді. 25 жовтня 1851 р. борг був сплачений і маєток звільнений від застави. Документ наводить склад Потіївського маєтку, до якого входили: Потіївка — 214 душ, Облітки — 129 душ, Потіївська Буда — 128 душ. Стара Буда — 51 душа, Рудня Шлямарка — 47 душ, Рудня Буковська — 32 душі, слобода Бучки, всього — 607 душ (очевидно, чоловічої статі). У Потіївці знаходилась тоді корчма і водяний млин, друга корчма — на межі зі Стовпцем. Ще одна корчма стояла в Облітках. У Рудні Шлямарці знаходився залізоробний завод, водяний млин і корчма. У Буді Потіївській — корчма і водяний млин, вітряк і поташовий завод, у Бучках — корчма. Цікаво, що маєток був заставлений панам Лукіну і Скуратову, які й були його власниками у період з 1844 до 1851 рр.

Власницею Потіївського маєтку у другій половині століття була княгиня Софія Олександрівна Щербатова, яка, як свідчать джерела, купила маєток 27 вересня 1855 р. у власників — титулярного радника Дмитра Скуратова і поручика Миколи Лукіна. Частину великого маєтку княгиня згодом продала різним особам, про що в архівах збереглись цінні документи — так звані "купчі кріпості". 11 березня 1877 р. княгиня продала ділянку в 753 десятини землі в районі села Нова Буда, в урочищі слобода Новосілка. У "купчій кріпості" зазначено границі ділянки, яка межувала: з півночі — з землями с.Будилівки по річці Піщанці, зі сходу — з землями селян Нової Буди і Потіївки, з півдня — із землями села Забріддя, а також села Заміри. Купив цю ділянку, яка мала цінні породи лісу, гурт власників, усього — 31 особа, у тому числі мешканці сіл Новосілки, Потіївської Буди і сусідніх повітів.

6 червня 1877 р. Щербатова продала ще одну ділянку — в 159 десятин у районі селища Стара Буда, в урочищі Липовець, яка межувала: зі сходу — з "мирськими" землями Старої Буди просіками до річки Вузні, з півдня — з тими ж землями по річці Вузні, з заходу — з землями села Вихлі і півночі — по прямій лінії з Потіївськими землями княгині. Власниками лісової ділянки стали пруські піддані В.Тишенберг, І.Свідерський, І.Пухальський, Ф.Павельчик і П.Шнітко (в краю було чимало німецьких колоністів).

28 липня 1876 р. княгиня продала ще дві великі ділянки лісу, всього — 323 десятини землі. Перша ділянка при слободі Гуті Потіївській (300 десятин) зі скляним заводом, межувала: з півночі — з землями Суховольських урочища Заміри, Павловим лісом і Хмелинною — прямою лінією у 803 сажені до болота Зимовище, звідти — з землею Й.Ясінського прямою лінією у 1183 сажні до Погорілого болота, звідти з півдня — з землею

Петра Сливчанського прямою лінією у 474 сажні до границі земель Щербатової, проданих нею мешканцям Потіївської Гути, від котрих з заходу границя йде прямою лінією через слободу Гуту Потіївську біля садиб Василя Давидчука з одного боку та Іллі Шатила — з другого, аж до земель урочища Заміри, Павлового лісу і Хмелинної. Друга ділянка — урочище Крево площею 23 десятини — межувала: з півночі прямою лінією по течії рівчака Крево протягом 342 сажні, потім на південь протягом 140 сажнів, звідти — на захід протягом 97 сажнів, де лінія виходить на дорогу з Нової Буди в Сичівку, яка є границею з заходу. Ці землі купив міщанин Захарій Іванович Добровольський.

Останній цікавий документ засвідчує, що в лютому 1880 р. з Потіївського маєтку Щербатової було продано велику ділянку лісу площею 1009 десятин в районі слободи Гути Потіївської. Землі ці купила велика група місцевих жителів на чолі з дворянином І.Володковичем, усього — 22 особи. Серед них — Грабовський, Боровицький, Консевич, Недзведська, Соколовська, Вальорко, Бігоцький, Корчун, брати Шатили, Іваненко-Чопівський, Давидчук, Некрашевич, брати Дідковські, Тарнавський, Левицька, Желізко, Кенда, Гініс-Гриневич. Проте вже в березні 1880 р. згадані власники віддали 650 дес, лісу в оренду на 36 років іншій, ще більшій групі власників — усього 35 особам. За умовами контракту орендатори одержували право обробляти землю на власний розсуд, будувати, рубати ліс і т.ін. без будь-якого втручання власників. 12.04.1880 р. на орендовані землі було накладено заборону. Оскільки її причина в документах не вказується, можна припустити, що ліс в урочищах був дуже цінним та й умови контракту були, по суті; грабіжницькими.

Джерела показують, що після реформи 1861 р. у Потіївському маєтку відбувався процес активної приватизації, розвивалась

приватна власність на землю та ліси, в краю було чимало вільних і умілих господарів. Л.Похилевич у праці "Роспись землевладения в Радомысльском уезде Киевской губернии" (1882) наводить дані щодо наслідків реформи 1861р. та розвитку приватного землевласництва, У Потіївському маєтку налічувалось тоді 228 господарів, які мали 2141 десятину землі. Найбільшими землевласниками були: Й.Ясинський (400 дес.); товариство різних осіб, дворян і міщан, (1077 дес,); товариство австрійських чехів (256 дес.); товариство прусаків на чолі з Й.Свідерським (159 дес.); товариство міщан на чолі з Г.Рисінським (383 дес.); четверо окремих осіб (96 дес,); Пундель, Пилипенко та ін. (753 дес,); селянин Іван Білорус (24 дес.). У Новій Буді Потіївській було 160 господарів, які мали 1186 дес., у Старій Буді Потіївській — відповідно 69 і 530. Такі ж докладні дані подано автором по всіх 35 селах Потіївської волості, в якій налічувалось загалом 3774 господарі, що мали 21 195 дес. землі, у тому числі 16065 дес. польової. У волості було 16539 дес. лісу, який належав також приватним власникам. У середньому на одного землевласника припадало 5,53 дес. землі.

Про господарський розвиток та промисли, які побутували в Потіївському маєтку в середині XIX — на початку XX ст., красномовно свідчать такі цікаві дані. За статистикою 1848 р., поташовий завод у Буді Потіївській, на якому працювало 10 робітників, щорічно давав прибутку на 2100 руб. У 1850 р. тут існував промисел з виробництва смоли із лучини і дьогтю з бересті. За даними 1856 р., у Буді Потіївській працював хімічний завод з виробництва дьогтю, скипидару і оцту (7 липня 1856 р. сталася пожежа, втрати від якої становили 12 тис. руб. сріблом). У 1897р. у Потіївці зафіксовано шкіряний завод (промисел), на якому працювало 2 робітники і річне виробництво становило 300 шкір вартістю 1 тис. руб. В урочищі Потіївська Гута з

1885 р. діяла смолокурня, що належала міщанину Шульгіну (виробництво смоли і скипидару). Друга смолокурня в урочищі Вовча (1887 р.) належала Й.Народицькому і давала 200 р. річного доходу. Ми вже згадували про скляний промисел у Гуті Потіївській,

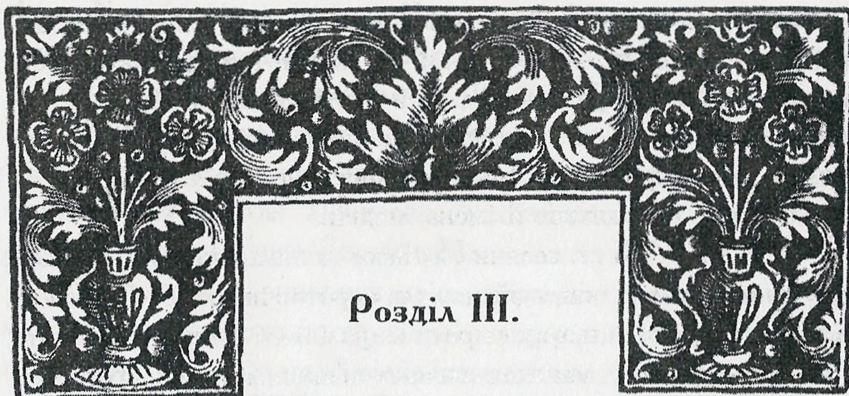
Славилось у краю й ковальське ремесло. 1897 р. у Потіївській волості налічувалось 56 кузень (у Городищі — 1, Гуті Потіївській — 3, Неражі — 3, Новій Буді — 2), Метал постачався з навколишніх рудень, найближчого з яких була Рудня Шлямарка поблизу Обліток. У кожному селі тут було по кілька млинів; у Новій Буді, наприклад, крім вітряка, діяв ще й паровий млин. Було в окрузі кілька маслобоєнь (Новосілках — 3, Неражі — 1). За даними 1900 р., населення Потіївки (як і сусіднього Моделева) виготовляло колеса на суму 250 руб. у рік.

Головним же заняттям селян було, звичайно, землеробство. Проте краще за українців господарювали колоністи: німці (поселились тут ще наприкінці XVIII ст.), чехи (з 60-х рр. XIX ст.), були навіть єврейські колонії, у т.ч. й землеробські. Чеський колоніст Риба з села Вовче, який мав на початку XX ст. 9,5 дес. землі, мав річний дохід 360 руб. і був одним із кращих господарів краю, що відзначено у книзі О.Ярошевича "Очерк хуторских хозяйств Киевской губернии" (1911).

Одним із головних природних багатств краю залишався ліс, який займав у 1897 р. 25,69% земельних просторів Потіївської волості. У цей час подекуди ще залишались так звані казенні дачі — корабельні бори з гігантами віком у 300-400 років, які охоронялися спеціальними законами. На початку століття, однак, це вже було великою рідкістю,

Немає, звичайно, потреби в ідеалізації тогочасного господарського розвитку краю. Л.Похилевич мав, вочевидь, цілковиту рацію, коли писав про Радомишльський повіт, що він

"дуже обширний, але найбідніший за землеробською продуктивністю" в Київській губернії. Але, ймовірно, поступовий еволюційний розвиток краю після реформ 1861 та 1906-1911рр. призвів би до матеріального та культурного прогресу, який характерний для Заходу. Проте все це було перервано "Великим Жовтнем", який став причиною цілковитого занепаду господарського розвитку краю.

ПОТІЇВЦІ В БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Історія Потіївки та її людей тісно пов'язана з історією українського народу, який, в умовах чужоземного поневолення (татарського, польського, російського та ін.), нагромадив величезний досвід боротьби за свою волю і незалежність. У XVI-XIX ст. потіївці завжди знаходились у вирі подій, які мали загальноукраїнське значення, і вносили свою посильну долю в досягнення загальної мети. Характеризуючи прояви подій загальноукраїнського значення на землях Потіївщини, варто наголосити, що деколи це був спротив насиллю власників сусідніх шляхетських маєтків, інколи селяни відповідали стихійно — втечами чи окремими нечисленними проявами непокори; були й випадки тривалої, масової боротьби проти панщинного рабства. Важливо, що в кінцевому підсумку ті чи інші рухи чи й навіть поодинокі випадки часткового характеру створили одне велике ціле і досягли в XX ст. бажаного —

свободи і незалежності. Наведені в цьому розділі факти, очевидно, не вичерпують теми, але вони, на нашу думку, промовисто характеризують прагнення людей Потіївщини до волі. У ряді випадків збереглись лише глухі свідчення чи відлуння тих чи інших форм протесту. Чимало джерел просто не збереглося. Не завжди наводяться й імена людей.

У XVI-XVII ст. селяни Потіївки та навколишніх сіл, також митрополичих маєтків, здійснювали спротив шляхетській сваволі, а також виражали протест проти соціального гніту, який, проте, був у церковних маєтках значно м'якшим від шляхетсько-магнатського. Найбільше турбувало в XVI-XVII ст. мешканців митрополичих сіл Потіївка, Вереміївка, Осіча, Облітки сусідство шляхтичів братів Тиша-Биковських, яким належали села Горбулів, Моделів, Свидя, Видибор та ін. На землях Потіївщини постійно виникали територіальні суперечки між митрополичими селами і маєтками шляхти. Причому, згадані Тиша-Биковські виступають у джерелах, як постійні кривдники митрополичих сіл. Вже 1614 р. митрополит Й.В.Рутський, наступник І.Потія, скаржився на Василя Тиша-Биковського за захоплення ним Потіївки[1]. Незважаючи на це, 1615 р. В.Тиша-Биковський відібрав від Потіївки грунт над річною Осічею більше, ніж на милю впоперек і на три милі уздовж[2]. 1624 р. брати Адам, Єремія і Василь Тиша-Биковські ділили між собою грунти сіл Горбулів, Осіча, Видибор, Моделів, Нянівщина[3]. Очевидно, саме в результаті цих поділів село Осіча, яке ще з 1569 р. було митрополичим, перейшло ґвалтовно у їх власність і виступає в ряді джерел XVII ст. як шляхетське. 1625 р. виникла судова справа з приводу наїзду на Потіївку якогось Андрія Соколовського[4].

1609 р. вози попелу, випаленого в Буді Вереміївській, було пограбовано ~~Й.Козичем з Кам'яного Броду~~[5]. 1618 р. випалено поташ у митрополичих лісах Потіївських і Облітківських людьми

Анни Ходкевичівни, княгині Корецької[6]. Того ж року ще один власник сусідніх маєтків шляхтич Федір Стрибиль вирубав горбулівські й осічанські ліси[7]. 1616 р. Стрибилі захопили "старожитнє митрополиче село" Буглаки, розігнали підданих хлопів, осадили їх місця іншими, а також захопили шість миль облітківських грунтів[8]. Щоправда, згадані шляхтичі Стрибилі не давали спокою і Тиша-Биковським.

Невідомо, чи викликав якісь протести перехід місцевих маєтків під юрисдикцію православної церкви. Наступні події, зафіксовані в джерелах, відносяться вже до кінця 30-х — середини 40-х рр. XVII ст. Вони були, зрозуміло, передгроззям Хмельниччини. 1639 р. виник "межовий" спір між мешканцями Молоделева (Моделева) з одного боку, і Веремїівки, Потіївки та Обліток — з другого. Митрополичі піддані, як повідомляє джерело, в кількості 1500 осіб зі зброєю в руках напали на Моделів і пограбували місцевих селян, у відповідь на відібрання своїх грунтів[9].

Небувалого розмаху набула в цей час "шляхетська" вольниця (сваволя). Важливо, що в місцевих подіях вже бере участь наддніпрянське козацтво. Ще 1618 р. Моделів, Горбулів і Осєчу пограбував козацький загін Мировицького[10]. 1646 р. на ці ж маєтки Тиша-Биковських напала корогва чигиринського полковника Станіслава Кричевського, одного із соратників Богдана Хмельницького (загинув 1648 р. у битві під Лоєвом)[11]. Даний факт, з посиланням на Житомирські гродські книги 1646 р., наведений в збірці історико-географічних відомостей до історії Радомишльського повіту Київської губернії, яку почав збирати в XIX ст. ще В.Антонович. Цікаво, що в праці В.Липинського "Станіслав Михайло Кричевський" цей факт не згадується. Проте автор зібрав інші дуже важливі свідчення, які пояснюють причини та мотиви нападів наддніпрянського козацтва на

правобережну шляхту. Так, у серпні 1647 р. С.Кричевський вчинив насильницький наїзд на Переволочну, спадковий маєток Ю.Немирича, який був у той час в оренді О.Арцішевського[12]. На думку В.Липинського, згаданий наїзд не мав характеру зведення суто приватних порахунків, а мав ширше суспільне підґрунтя: О.Арцішевський належав до числа польських колоністів, які юрбами нахлинули в Україну і свавільно верховодили місцевим довкіллям[13].

Тиша-Биковські не належали до польської шляхти (це був литовсько-руський рід, який прибув з Литви в XVI ст.), але з усього видно, що він сполонізувався. Ми не бачимо їх серед війська Б.Хмельницького. Навпаки, Тиша-Биковські опинились, як це буде показано, з іншого боку війни.

16 січня 1646 р. до київських актових книг було внесено скаргу на канівського і вінницького старосту Самійла Лаща, який прославився в ту пору своєю сваволею і насиллям. Його корогва пограбувала, зокрема, монастирських селян потіївської округи. Загін, як свідчать джерела, переходив з місця на. місце, чинячи грабежі, насилля, загарбання, биття[14]. У виписці з даного джерела 1782 р. уточнено, що збитків було завдано " в селі Потіївці на триста золотих, у селі Веремійках на третину ста золотих польських, у селі Облітках на триста золотих"[15]. З іншої виписки 1746 р. видно, що протестував 1646 р. проти дій С.Лаща митрополит Петро Могила, зокрема, за забрання у монастирських селян фуражу[16].

Про Самійла Лаща відомо, що він обіймав посади: у 1632-1642 рр. старости овруцького, у 1634-1646 рр. — старости канівського і в 1644-1646 рр. — старости вінницького. Н.Яковенко називає фігуру С.Лаща хрестоматійним прикладом агресивного, авантюристичного, не керованого ні мораллю, ні правом магната-конкістадора[17]. Усе його життя супроводжувалось

грабунками сусідів, а за 20 років його бурхливого перебування в Україні проти нього було в судовому порядку проголошено 236 баніцій і 37 інфамій (вироків на позбавлення честі), якими, за переказом, зухвалий магнат наказав підшити собі плащ, з'явившися в ньому при дворі короля Владислава IV. Після смерті його впливового патрона коронного гетьмана С.Конєцпольського (1646 р.) шляхта Київського воєводства, зібравши посполите рушення, силою вибила зухвальця із захоплених ним земель, а сам Лащ змушений був тікати з Київщини. На початку Хмельниччини він ще брав участь у військових діях проти повстанців; помер у 1649 р.[18].

Яскраві сторінки в історію краю вписала Хмельниччина, названа в новітній історіографії національною революцією середини XVII ст. На Поліссі 1648 р. діяли послані Б.Хмельницьким загони Гладкого і Голоти. Потіївка і Буки були в ту пору віддані в заставу Вацлаву і Анастасії Затиркевичам. Під впливом повстання київський митрополит С.Косов і монахи Києво-Печерського монастиря спробували повернути свої села. У результаті місцеві селяни вчинили бунт і почали всюди "купитись". При цьому був убитий В.Затиркевич, заставний орендатор сіл[19]. Як уважають дослідники, "купи" повсталих досягали 100 осіб і більше[20]. Після повстання орендатори так і не змогли повернути орендовані маєтки і вони залишилися під церковною юрисдикцією.

Того ж таки 1648 р. під час "козацької ребелії" сусіди потіївців Тиша-Биковські втекли до Польщі. Цим знову скористався київський митрополит, який "захопив" (фактично — повернув) горбулівські грунти біля річки Осічанки і приєднав їх до своїх. Причому, митрополичі люди пограбували рудню, млин, спустили став, розігнали 15 хлопів, які з "давніх часів там мешкали", і позносили їх халупи. Шкоди, загалом, було завдано,

за оцінкою Михайла і Габріеля Тиша-Биковських, які скаржились 1650 р. у цій справі, на 8 тис. гривень[21]. Немає сумніву, що повсталими у цьому випадку були потіївці і облітківці.

1650 р. було зареєстровано дві скарги Тиша-Биковських: 19 січня і 16 березня. Дуже важливою є друга, в якій повідомляється, що за наказом Б.Хмельницького в Потіївці, Облітках, Веремійках, Буках і слободі Личоні розміщувались загони козаків-повстанців, які грабували і розоряли шляхетські села Горбулів, Осічу, Видибор та ін.[22]. Тиша-Биковські скаржилися і в травні 1651 р., на цей раз — за пограбування Горбулева корогвою Стефана Немирича, до якої приєднались міщани і бояри м.Черняхова[23]. Козаччина, яку ми бачили 1648 р., не була в нашому краю тривалою, адже неподалік проходив рубіж держави Б.Хмельницького. Більше того, вже незабаром тут з'явилися загони коронних військ, які, за рішенням сеймику Київського воєводства у березні 1650 р. розміщувались неподалік — у Радомишлі і Житомирі[24]. Під Радомишлем, крім того, в травні 1651 р. розміщувався табір волинського полковника князя Михайла-Юрія Чарторийського[25]. Метою вказаних заходів було, як відомо, упокорення повсталого селянства Київщини.

Хмельниччина, звичайно ж, мала й негативні наслідки, оскільки принесла розруху і обезлюдіння краю. 15 червня 1650 р. отамани місцевих сіл просили зменшити їм подимний податок, бо в селах залишилось "по ребелії козацькій", в Горбулеві — 25, в Моделеві — 22, у Видиборі — 12, у Свиді — 5, в Горині — 6, Осічі — 6, Нянівці — 5, Вирівці — 3 "постійних" димів, решта люду розбіглась[26].

У XVIII ст., незважаючи на перехід Потіївщини під юрисдикцію уніатських митрополитів, місцеві селяни продовжували страждати від шляхтичів-сусідів. Продовжувались

межові суперечки, втечі селян. Спадкоємцями Тиша-Биковських стали Росцишевські, які продовжували "справу" своїх попередників. Так, вже 1722 р. було порушено межі Потіївки[27], 1726 р. — повторно[28]. 1726 р. межі Потіївки порушив власник Жадьок Антоній Червінський. За описом Потіївського маєтку 1774 р., Ян Міхаловський відібрав облітківські грунти попід самі хати, зрубав борті і вчинив людям кривди. Інші кривди того року вчинили потіївцям горбулівці: видерли бджоли, спустошили ліси, скосили сіножаті, зорали грунти і чинили інші прикрощі[29].

Під 1749 р. зафіксована подія, яка вписала яскраву сторінку в історію прагнення потіївців до свободи і незалежності. Почалася їх боротьба за шляхетські вольності, яка тривала все XVIII ст. і продовжилась у XIX ст. 9 жовтня 1749 р. до житомирських гродських книг було внесено протестацію (позов) від імені митрополита Флоріана Гребницького. 7 жовтня, за рішенням Головного Люблінського трибуналу (вищої судової інстанції Речі Посполитої), іменем короля Августа III до судової відповідальності притягались мешканці с.Чоповичі Фещенки і Чопівські (село також належало до митрополичих маєтків). Вони виступають у документі, як призвідники бунту, який проходив, головно, в Потіївці та її околицях. З документа видно, що Ремигіян Чопівський вчинив перед тим позов до суду на уніатську митрополію, ставши на захист потіївських селян, які "узурпували титул шляхетських імен", тобто, визнавали себе не залежними церковними селянами, а вільними — шляхтичами. В акції протесту взяли участь потіївські селяни: Трохим, Семен і Федір Лукашенки, Зінько, Івась і Петро Даниленки, Павло Кисіль, Костюк, Єсипенко та їх сини. Вони не тільки вийшли з підданства митрополитів, але й забирали гроші, коней, волів та ін. господарське знаряддя. Загрожували урядникам митрополита, влаштовували засідки з

намірами і погрозами вбивства. Загалом, протест потіївських селян зображено в дусі, вигідному для феодальних власників, тобто, подію представлено, як самоуправство і протизаконний бунт. У баченні власників митрополичих маєтків, потіївці підступно нападали, чинили (і досі безперервно чинять) різні ґвалти, підбурюють околичних селян, привласнюють грунти сусідів, не відбувають панщини тощо. Чопівські, ініціатори бунту, самі також на Потіївку нападали і заковували в кайданів тих, хто не піддався на їх заклики до протесту.

Джерело проливає світло на час потіївських подій. Місцеві селяни, які зреклися підданства і вірності митрополитам, вже протягом п'яти років не сплачували інвентарних податків і не відбували панщини. Отже, рух почався близько 1744 р.

У джерелі проглядається інформація щодо вимог повсталих. По-перше, вони вимагали узаконення свого шляхетського походження і визнання титулу Осецьких Доленгів (у подальшому потіївці називали себе Осецькою шляхтою), які були в них незаконно "вкрадені", "взяті". Всього вимагалося повернення шляхетських вольностей селянам числом до 120 осіб, у тому числі Івану і Василю Мартиненкам, Федору і Сидору Харченкам. По-друге, повсталі вимагали компенсації втрат, які вони мали через їх закріпачення — у розмірі "кільканадцяти тисяч грішми", віддання грошових пожалувань та інш.[30]

Як закінчилася ця справа, невідомо. Можна лише припустити, що повстання було придушене, бо в пізніших інвентарях села прізвище Осецьких не значиться. Крім того, правові норми та реалії тогочасного життя були такими, що часто протести до судових органів залишалися без відповідей, а самі судові справи тягнулися десятиліттями.

Про боротьбу потіївської Осецької шляхти у XVIII ст. не вдалося поки що знайти якихось інших джерел, але вона

відновилась з новою силою наприкінці XVIII—XIX ст., в часи російського панування і завершилася перемогою потіївців. Цікаво, що на початку нового етапу боротьби (на цей раз — із російським царизмом) Осецькі пам'ятали про початки свого протесту. Так, у проханні до київського губернатора в листопаді 1798 р. Олександр Осецький згадував, що Осецькі мали від польських королів привілеї, які відібрали в них уніатські митрополити, про що слухалась справа в Люблінському трибуналі "без мала сто год" тому[31].

Після третього поділу Польщі, з переходом Потіївки у власність Торсукова, з'явилась можливість для підтвердження шляхетського стану, чим не минули скористатися потіївці, нащадки Осецької шляхти. В ту пору шляхта Київщини пред'являла новій владі документи, які засвідчували її привілейований стан, на підставі чого їх записували до дворянства імперії. Робились запити до архівів, видавались витяги з актових книг, нерідкими були й спроби підробки документів. Від тієї епохи збереглись досить докладні документальні джерела про нестримне прагнення потіївців до свободи. У нових умовах вони ніяк не бажали миритися з покріпаченням і чинили опір, використовуючи будь-які засоби і можливості.

Потіївка була "пожалувана" генералу Торсукову 28 червня 1796 р. Волинський губернатор генерал Шереметьєв 3 серпня 1799 р. надав Торсукову копії документів на село, зокрема, перепис мешканців пожалуваних сіл, в яких значилося, що в Потіївці налічувалось 173 душі, Облітках — 76, Бучках — 10, Ст.Буді — 28. До маєтку додавались Буда Потіївська, а також Облітківська і Бучківська Рудні[32]. Але до ревізької "сказки", укладеної в Потіївці 26 жовтня 1795 р., було чомусь внесено лише 61 душа залежного селянства чоловічої статі. Того ж дня потіївець Олександр Осецький подав заяву про околичне шляхетство 101 душі чоловічої статі і 103 — жіночої, які володіли

власністю і нерухомістю. На підставі якихось даних комісія, яка здійснювала ревізію (майори Біркгольц і Баласопуло), це засвідчила і внесла до так званих "окладних" книг, які відіслали до повітового казначейства і до канцелярії волинського губернатора[33]. Управитель колишніми митрополичими маєтками Незабитовський склав 7 серпня 1797 р. іншу ревізьку сказку, в якій шляхетство Осецьких не визнавалось і всі місцеві селяни записувались кріпаками[34]. Волинська казенна палата провела розслідування, в ході якого було з'ясовано, що згадана ревізька сказка була складена неправильно. Призначалось судове розслідування, яке мало встановити, крім усього, питання про те, на якій підставі майор Баласопуло записав шляхтичами 101 душу потіївських селян[35]. Так з'явилось на світ спірне питання, позначене в судових документах, як "справа потіївської Осецької шляхти", яке тягнулося аж до скасування кріпацтва і яке вписало в історію села "золоті" сторінки.

Адміністратор майор Баласопуло пояснював, зокрема, що він отримав від волинського губернатора повеління щодо звільнення Осецьких від селянських повинностей, а під час засідання в радомишльському "присутствії" з'ясувалось, що Осецькі не представили доказів свого шляхетського походження і тому їх не визнано шляхтою. Перша ревізька сказка була начебто підписана економом радомишльського фільварку Здановичем, який до потіївського маєтку не мав жодного відношення. Крім того, самі Осецькі на запит Баласопуло не змогли представити документальних доказів і, довідавшись, що економ Незабитовський записав їх підданими, просили окружного начальника майора Біркгольца вважати все-таки їх шляхтою. Він не погоджувався, але велів писарю І.Достоєвському переписати сказку, виключивши Осецьких з числа підданих. Під час слідства Біркгольц показав, що він такого розпорядження не давав і взагалі не відає, хто

переписав сказку. У результаті Баласопуло дійшов висновку, що сказка була сфальшована, і відібрав її від Осецьких[36]. Але оскільки у Волинській казенній палаті зійшлось дві ревізьких сказки з протилежними даними щодо Осецьких, 16 березня 1797 р., було зініційоване нове судове розслідування.

Затим потіївська округа перейшла до Київської губернії, куди передали й справу Осецьких. Тепер уже до розслідування долучився генерал Торсуков зі своїм довіреним сержантом Звєревим. Вони вказували, що в числі їх підданих несподівано з'явилась шляхта, яку потрібно повернути в підданство[37]. В судових документах зазначається, що Осецькі в цих подіях вбачали велику образу, бо мають докази своєї шляхетської достойності, які зберігаються в якихось родичів у Житомирському повіті Волинської губернії. Вони свого часу начебто показували їх Біркгольцу, після чого і було наказано ревізору Богданову показати їх у ревізькій сказці вільними. Осецькі, зрештою, умовили писарів канцелярії Зверинського і Достоєвського скласти новий документ у шести списках: три на 61 особу чоловік і 56 жінок митрополичих підданих, і три — на околичне шляхетство Осецьких, які володіють нерухомістю, в числі 101 особи чоловічої і 103 осіб жіночої статі. Останні документи підписав від шляхтичів Олександр Осецький[38]. Губернський реєстратор Зверинський показав, що він з Достоєвським справді переписував ревізьку сказку. Я.Зданович, у свою чергу, стерджував, що він 1795 р. жодних реєстрів не підписував[39]. Отже, було доведено, що Осецькі справді були виключені з ревізької сказки як піддані і показані в особливій відомості як шляхтичі. Навпаки, генерал Торсуков свідчив, що вони з самого початку належать йому як колишні митрополичі піддані[40].

У листопаді 1798 р. Олександр Осецький звернувся до київського генерал-губернатора Тутолміна з проханням від імені

всієї "фамілії", скаржачись, що економ Незабитовський і комісар Звєрєв, при упокоренні потіївців, вбили Петра і Данила Осецьких, шість осіб фамілії прибили до смерті, піддавали людей мукам, що "неможливо пояснити". Подавши перший протест, як вже згадувалось, 27 жовтня 1795 р., Олександр Осецький повернувся додому і застав там картину наслідків нового насилля та розорення, вчинені Незабитовським і Звєрєвим: було, зокрема, відібрано 30 голів рогатої худоби, а шляхтича Івана Осецького забрано в рекрути. О.Осецький просив захистити бідних, бо вони здавна є вільними шляхтичами[41]. 16 листопада 1798 р. сторонам (Осецьким і Торсукову) оголосили, що справа належить до розгляду в належному судовому порядку.

На початку XIX ст. справа дійшла до Сенату, звідки поступив указ від 24 травня (чи 12 грудня) 1802 р. про невизнання Осецьких шляхтою і закріпачення[42]. В ту пору, тобто, під час вирішення справи, Осецькі мали певні пільги. Так, Торсуков змушений був надати їм у маєтність, за даними на 1802 р., греблю з "промолом"[43]. 17 травня 1804 р. в указі київського губернського правління зазначалось, що "герольдія" в Петербурзі не визнає їх дворянами і вони залишаються в кріпосній залежності[44]. Того ж року київське дворянське зібрання вивчало метричні книги Потіївки щодо її мешканців Олександра і Гаврила Осецьких і всієї їх "фамілії"[45]. У травні 1804 р. до Потіївки виїжджали представники радомишльського суду, які зачитали в присутності Осецьких указ, зазначивши, що їм не забороняється представлення доказів, проте зараз вони повинні змиритись зі своїм підданством. У присутності суддів Осецькі заявили, що вони не припинять дошукуватись правди, повинностей відбувати не будуть і вирушать до Петербурга[46]. 28 червня 1804 р. з Осецьких були взяті свідчення — з Олександра Яковича Харченка (60 р.), Гаврила Костюченка (58 р.), Федора Харченка (62 р.), Сидора

Максименка (30 р.)[47]. Пізніше Осецькі пояснювали, що їх несправедливо записали до ревізької сказки під новими прізвищами, насправді ж всі вони — Осецькі[48].

Наступний документ у справі Осецьких датований 1806 р. Київський громадянський губернатор рапортував військовому губернатору, що він одержав прохання Торсукова зі скаргою на Осецьких, які "витискаються" з його володіння і відбиваються від поміщицьких робіт та всіляких повинностей. Губернатор наказав відтак радомишльському нижньому земському суду привести їх до покори. Однак потіївські селяни вчинили опір і знову відмовились виконувати повинності, за що земський суд заарештував 31 особу і розпочав з цього приводу слідство. Губерантор рекомендував закінчити його в найкоротший термін, звинувативши суд у дуже "неблагоразумному" вчинкові. Влада, отже, побоювалась, бо заарештованих було багато, а їх сторожів мало, що могло викликати дуже великі неприємності. Губернатор, крім того, наказав залишити в тюрмі лише 3-4 особи, які чинили найбільшу впертість, решту відпустити додому з суворим попередженням, щоб жили спокійно і не сміли більше перечити поміщику[49].

Після згаданих подій потіївці не заспокоїлись. За кліровими відомостями потіївської церкви, 1817 р. серед парафіян значилось 119 душ, які дошукувались вольностей[50].

Боротьба потіївців продовжилась у 20-х рр., що знайшло відображення в джерелах, починаючи з 1925 р. Осецькі боролись тепер з поміщицею Кікіною, яка успадкувала село від Торсукова. До Петербурга вони відправили Сидора Левченка (Максименка), який подав там скаргу до Сенату (факт для тих часів дивовижний, адже Осецькі були неграмотними і замість підписів ставили в документах хрестики). Сенат знову не визнав потіївців вільними, прийнявши відповідну ухвалу 25 лютого 1825 р.

3 червня 1825 р. радомишльський повітовий справник Піотровський зачитав указ Сенату в Потіївці, Новій Буді, руднях Бучківській і Шлямарці, але піднявся бунт, на чолі якого став Леонтій Левченко. Він заявив, що Осецькі підкорятися не збираються, хоч би їх покарали смертною карою, до того часу, поки в Петербурзі буде знаходитись Сидір Максименко, який особисто має повідомити про знищення їхнього шляхетства[51]. В іншому рапорті повідомлялось, що потіївці відмовились ставити свої підписи, а Л.Харченко говорив "прямо і відважно". Якусь частину людей справникові вдалося схилити до підкорення, а Л.Харченка заарештували. Знову почалося слідство[52]. На допитах Л.Харченко показав, що йому 38 р., неграмотний, одружений, має чотирьох дітей (Овсія, Степана, Василя і Марфу), народився в Потіївці від батьків Казимира і Марини, шляхтичів Осецьких, визнаних ревізією 1816 р. підданими. Спочатку він проживав у с.Росівці Житомирського повіту (протягом 5 років), потім прибув до Потіївки. Цікаво, що в ревізькій сказці він був пропущений, хоч сам про це не відав. Підсудний добровільно визнав свою вину, перебуваючи в радомишльській тюрмі. У ході слідства (обшуків, допитів, опитування свідків) з'ясувалось, що Л.Харченко ні в чому "худому" не був помічений, окрім пиятики. Враховуючи ці обставини, суд ухвалив покарати його плітьми десятьма ударами в Потіївці, хоч він заслуговував висилки до Сибіру на поселення[53]. Вирок виконали 27 серпня 1826 р. Л.Харченкові всипали 15 пліток, проте при виконанні покарання він відмовився від покаяння. Тому суд учинив нове розслідування, яке з'ясувало, що під час ревізії 1816 р. він знаходився в бігах і повернувся лише 1825 р. При повторному обшуку в нього знайшли два листи з Петербурга від Сидора Осецького. Після цього, зрозуміло, зухвальця вислали до Сибіру[54].

Згаданий указ Сенату приписував, що Осецькі не мають жодного права на свободу і залишаються в маєтку Торсукова в "полном й непоколебимом" володінні його спадкоємниці. Всіх інших "безызвестных" людей понад пожалуване число 623 душ, пропущених 10 років тому, тобто, Осецьких і їх підданих, також залишили у кріпацтві. Передбачалося, що цим буде покладено край багатолітній справі. Будь-які подальші скарги заборонялися[55].

Наступного, 1826 р., потіївці знову відзначились. У донесенні місцевого економа Миколи Оборського і війта Потіївки Антона Зайця повідомлялось, що селяни вчинили опір та розбій і побили самого війта і лісничого Луку Романовського. Звинувачувалась група потіївських селян, на чолі котрих стояли Федір Мойсеєнко і Федір Лукашенко. У донесенні економа від 30.09.1826 р. подано список селян, які називали себе Осецькою шляхтою, всього 13 осіб: Феодосій Мойсеєнко, Петро Данильченко, Федір Лук'яненко, Яків Денисенко, Олексій Лукашенко, Євфимій Лукашенко, Олексій Харченко, Іван Харченко, Адам Лук'яненко, Карпо Малярчук, Григорій Сидоренко, Улас Личний, Клим Денисенко. Троє останнії значились у бігах. Свідчили у справі: шляхтичі Микола Рифальський, Томаш і Ян Степновські, потіївські шинкарі Лейба і Нахим Йосіовичі[56]. У ході слідства з'ясувалось, що потіївська подія відбулася на третій день Пасхи, який офіційно вважався вихідним навіть для кріпосних селян. Але поміщиця Кікіна наказала війту вигнати селян, які зібрались біля корчми, на роботу. Очевидно, вони здійснили спротив, бо Є.Лукашенка було наказано зв'язати, але селяни його захистили. Війт А.Заяць, будучи в нетверезому стані, погрожував розправою. Тоді селяни його схопили і вирішили вести до Радомишля. За селянським "етапом" відправився лісничий Л.Романовський, який, догнавши їх, упав з коня і дуже лаявся, намагався бити селян

плітьми, але був зв'язаний і також долучений до "етапу" (щоправда, по дорозі йому вдалося втекти). На допитах і в ході розслідування було з'ясовано, що війт справді був п'яний і називав себе поміщиком Кікіним. Селяни А.Лук'яненко і О.Харченко своєї вини не визнали і свідками не були викриті. Тому суд кваліфікував подію як самоуправство, але, з огляду на відсутність смертовбивства, розбою і грабунку, а також здирства, звільнив потіївців від будь-якого покарання. Більше того, суд покарав економа Оборського грошовим штрафом на користь казни. Обом сторонам заявили, щоб вони надалі від подібних вчинків утримались. Це була перша велика перемога потіївців над сваволею кріпосників[57].

23 вересня 1830 р. Павло і Марко Осецькі подали, незважаючи на заборону, нове прохання військовому губернатору Княжніну, в якому від імені всіх Осецьких повідомляли, що начебто 1829 р. указом Сенату було наказано губернському правлінню, щоб поміщиця Кікіна задовольнила вимоги Осецьких щодо їх переслідувань у попередні роки. За свідченням потерпілих, їх було пограбовано, тобто, забрано у великій кількості рухоме майно, худобу та інш. 7.01.1830 р. до Потіївки приїжджав засідатель радомишльського нижнього земського суду, який оголосив згаданий указ губернського правління, але не роз'яснив докладно його суті і розпорядився, щоб потіївська економія відшкодувала збитки, але не в повній мірі. Так що частина господарів залишилася незадоволеною. Не взявши в потіївців підписів про задоволення претензій, засідатель завершив справу. Тоді Василь Осецький звернувся до суду з проханням ознайомитись з указом Сенату, але йому відмовили[58].

23.09.1830 р. губернатор розпорядився, щоб йому доповіли про обставини невиконання земським судом указу Сенату[59]. Повітовий стряпчий Щирецький рапортував про це 6.10.1830 р.

Реагуючи на укази Сенату та губернського правління, повітовий суд мав стягнути з поміщиці Кікіної за кривди Осецьким у 1806 і 1807 рр. відшкодування, задовольнивши їх претензії "за попередньою вказівкою ціни". Колишній засідатель Ревякін начебто виконав доручення повністю. Але оскільки вчасного опротестування акції суду з боку Осецьких не поступило, то вони, на думку чиновників, хибно зрозуміли рішення Сенату. Василь Осецький, крім того, письмових заяв не подавав, тому його прохання не було задоволене[60].

24 березня 1831 р. Павло Григорович Осецький подав ще одну заяву. Показово, що він звертався до губернатора, як "дворянин" с.Потіївки Радомишльського повіту Київської губернії, прохаючи захисту від "жорстокості і підданства" поміщика Торсукова, який наклав на нього "жорстокі ланцюги". Осецькі продовжували вірити в те, що Сенат звільнив їх від підданства, але з успадкуванням маєтку Кікіною їх повторно закріпачили. Павло Осецький скаржився також на те, що, незважаючи на указ Сенату, його сина Антона віддали в рекрути і він служить тепер "Богу і Государю". Батько просив, щоб його сина перевели у війську на становище вільного дворянина, щоб він одержав належний йому військовий чин, а на його місце взяли з маєтку іншого кріпосного[61]. Відповідь київського губернатора була такою. Навівши довідки в суді і з'ясувавши ще раз обставин справи, він дав розпорядження радомишльському суду довести ще раз до відома Осецьких указ Сенату, що й було незабаром зроблено. Павлові і Маркові Осецьким, під розписку, було ще раз оголошено, що вони залишені в повній власності спадкоємців Торсукова[62].

Після цього Осецькі, очевидно, зрозуміли всю марність пошуків правди в російській імперії легальним шляхом і на якийсь час припинили будь-які акції. Але підкоритися владі вони так і не змогли. Десятиліття боротьби за волю виробили в них природній

імунітет проти будь-якого насилля. Тому було прийнято рішення про втечу з Потіївки, тим більше, що спроби такі серед них вже були. За матеріалами слідства про їх розшуки, які велися з 1857 р., випливає, що з Потіївського маєтку втекло і розшукується 8 сімей:

- Микола Іванович Костюченко з дружиною Аграфеною і чотирма дітьми, втекли у 1843-1848 рр., проживають у Черепинському хуторі поміщика Абрамова поблизу Тетієва;
- Мартин Мойсейович Тивоненко з дружиною Антоніною, сестрою і сином, втекли 1340 р., знаходяться поблизу Тетієва;
- Пилип Олексійович Лукашенко з братом Григорієм, у бігах з 1847р., знаходяться там же;
- Матвій Романович Костюченко з трьома дітьми, в бігах з 1846 р., знаходяться там же;
- Степан Леонтійович Данильченко з дружиною і двома дітьми, в бігах з 1845-1846 рр., проживають там же;
- Григорій Семенович Данильченко, в бігах з 1848 р., знаходиться там же;
- Карпо Лукинович Лукашенко з дочкою, збіглий 1835 р. проживає в с.Ворове;
- Василь Якович Максименко з дружиною і трьома дітьми, збігли в 1846-1849 рр., знаходяться в с.Бухкахи Сквирського повіту[63].

За списком збіглих селян, укладеному після ревізії 1850 р., розшукувались такі селяни Потіївського маєтку:

- Іван Якович Лукашенко, збіглий 1853 р.,
- Лука Іванович Тивоненко, збіглий 1853 р.,
- Павло Петрович Данильченко, збіглий 1855 р.,
- Адам Олексійович Харченко, збіглий 1855 р.,
- Іван Наумович Скороход, збіглий 1855 р.,
- Іван Михайлович Харченко, збіглий 1857 р.,
- Кіндрат Петрович Максименко, збіглий 1357 р.,

- Григорій Павлович Мартиненко, збіглий 1857 р.,

- Микита Петрович Максименко, збіглий 1857 р.[64].

8 лютого 1857 р. на запит власників Потіївки поміщиків Лукіна і Скуратова таращанський земський справник підтвердив, що селяни Михайло Костюченко, Мартин Тивоненко, Филимон Лукашенко, Матвій Костюченко, Степан Данильченко, Василь Максименко, Іван Лукашенко, Павло Денисенко, Адам Харченко, Іван Скороход, Іван Харченко, Григорій Мартиненко, Микита Максименко та Іван Личний, які числились за ревізією 1850 р., справді проживають у Таращанському повіті[65].

18.09.1856 р. київська палата громадянського суду слухала записку і справу Федора Осецького та інших селян, які називали себе дворянами і відшуковували свідків. Було визнано, що вони є збіглими з потіївського маєтку і прийнято рішення про їх депортацію на місце проживання[66]. Після цього їх допитали в таращанському суді.

Селяни показали про себе:

- Василь Якович Максименко, 60 р., неграмотний, православний, народився від батьків-дворян Якова та Уляни, записаний до числа дворян Бердичівського повіту, їх діти також показали, що вони є дворянами;

- Филон Олексійович Лукашенко (він же Осецький), 30 р., народився в Потіївці від дворян Олександра та Євдокії, холостий, числиться в Бердичівському повіті, документів не має. У Потіївці його несправедливо записали під прізвищем Лукашено, насправді ж він — Осецький;

- Григорій Олександрович Лукашенко (він же Осецький);

- Павло Петрович Данильченко, 30 р., народився в с.Буках від дворян. Числиться в Житомирському повіті;

- Іван Михайлович Харченко (він же Осецький), 49 р, одружений з дворянкою Марією Осецькою;

- Михайло Іванович Костюченко (він же Осецький), записаний у Бердичівському повіті;

- Яків Михайлович Костюченко, 30 р.;
- Яким Михайлович Костюченко, 20 р.;
- Мартин Мойсейович Тивоненко, 45 р.;
- Матвій Матвійович Костюченко, 28 р.;
- Степан Леонтійович Данильченко, 44 р.;
- Іван Якович Лукашенко, 25 р.;
- Адам Олексійович Харченко, 27 р., жінка Устина, 25 р.;
- Іван Наумович Скороход, 35 р., син Дмитро, 15 р.;
- Микита Петрович Максименко, 23 р.[67].

Більшість допитаних показали, що вони насправді є Осецькими, прописані в Бердичівському повіті і є дворянами. Усіх перерахованих селян заарештували і відправили етапом: Ставище—Плоска—Миколаївка—Тараща—Радомишль, але голів їм не побрили[68]. Решту відправили до Києва і там також допитували. Дехто, як Іван Скороход, вже тоді повернулись до Потіївки, тобто, підкорились[69]. Власник Черепинського лісового заводу звенигородський купець Лейба Мотровський, у якого жили й працювали збіглі, також дав свідчення, зауваживши, що селяни називались дворянами[70]. Осецькі на допитах просили, щоб їх залишили в Таращі.

1858 р. почалась судова тяганина, дуже характерна для бюрократичної системи імперії. Зокрема, було зроблено запит до бердичівського земського суду, звідки надійшла відповідь, що за указами 1855-1856 рр. подібні справи належить припинити[71].

Ще 7 травня 1856 р. до київського губернатора надійшло прохання селян потіївського маєтку, які не бажали сплачувати казенні податки та виконувати повинності (зокрема, при наборі рекрутів) за 50 збіглих мешканців Потіївки та Рудні Шлямарки

і просили повернути збіглих на батьківщину. Заяву підписали Іван Михайлович Харченко, Филон Тимофійович Гоп, Григорій Федорович Харченко, а за них, неграмотних — Опанас Іванович Денисенко[72]. До заяви додавався перелік збіглих: 11 зі Щлямарки і 4 з Потіївки: Лука Іванович Тивоненко, Адам Олександрович Харченко, Петро Петрович Даниленко, Яків Лукинович Лукашенко[73].

Невідомо, скільки часу заарештовані провели в тюрмі, але їх справа затяглася аж до 1862 р. Вона, до речі, мала таку офіційну назву: "Про людей з володіння княгині Щербатової, які шукають свободу". Справа знову розглядалась таращанським судом[74]. Станом на 15 квітня 1863 р. налічувалось 44 душі збіглих[75]. Оскільки це вже був пореформенний період, їх нарешті визнали вільними[76]. Так, повною перемогою закінчилась більше ніж столітня боротьба потіївців за свободу.

Важливим і дуже цікавим є питання про те, чи повернулись звільнені втікачі на батьківщину. Маючи в своєму розпорядженні подвірний опис села за 1866 р., у котрому перелічені всі місцеві господарі, стверджуємо, що з усіх відомих нам списків збіглих потіївців, у ньому знаходяться лише прізвища трьох селян: Іван Якович Лукашенко, Іван Михайлович Харченко та Іван Наумович Скороход[77]. Очевидно, саме вони першими повернулись до своїх домівок, на прадідівську землю. Проте проведена звірка є, очевидно, не вповні ефективною, адже повернутися могли вже не стільки батьки, як їх діти: дехто із збіглих провів у вимушеній "еміграції" півжиття. Цікавим є й інше: в XIX ст. ми не зустрічаємо в джерелах прізвищ Осецьких, які, очевидно змирились і звикли до своїх нових прізвищ. Зате в XX ст. у повоєнний час їх прізвища добре відомі місцевим мешканцям. Проживають Осецькі переважно на північ від Потіївки в селах, які входили колись до Потіївського маєтку.

Ще один цікавий факт з історії села датується 1858 р., коли було засуджено потіївця Григорія Павловича Мартиненка за "дурну поведінку" і "шкідливість" для товариства потіївських селян, за скаргою поміщиці княгині Щербатової. У чому полягала його "дурна поведінка", судова справа не пояснює. Спочатку, в грудні 1857 р. Г.Мартиненка вирішили виселити з села. 17 січня 1858 р. його збиралися віддати на військову службу "без заліку" чи зіслати до Сибіру. Справа затягнулась до 1860 р., коли, нарешті, перестали вагатись і вирішили долю селянина. Він таки був призначений до виселення, задля чого мав бути "доставлений" в київське губернське правління для спорядження потрібними паперами і "кормовими" грішми. У Києві Григорій Мартиненко оголосив, що вдома у нього залишилась дружина Ірина Акимівна і двохрічна донька Агаф'я. Тому 20червня 1858 р. радомишльський суд мав з'ясувати, чи це справді так, і, в разі підтвердження інформації, вислати сім'ю за чоловіком. Коли ж з'ясувалось, що дитина Мартиненків дуже хвора, то їх обох (маму й дитину) затримали в поліції до виздоровлення дитини. У тюрмі, очевидно, захворіла й мама, яка звернулась з проханням повернути їх додому. 26 серпня 1859р. Ірина Мартиненко заявила, що її донька, "одержима" хворобою, не виліковується і вона сама страждає хворобою голови, грудей та ніг і тому ніяк не може слідувати по етапу до Сибіру. Викликаний городовий лікар засвідчив, що мати хворіє застарілою болячкою суставів ревматичного типу, переважно ніг та колін, що супроводжувалася великими болями. Дитина страждала кров'яним поносом і її життя взагалі знаходилось у небезпеці. Але для відміни висилки до Сибіру потрібні були згода поміщиці і рішення міністра внутрішніх справ. 3 жовтня 1859 р. радомишльському суду доручили перевірку ситуації. Цікавилися, зокрема, питанням про те, чи має підсудна засоби для життя. 17 лютого 1860 р. Ірину

Мартиненко з дитиною повернули додому, оскільки з'ясувалось, що вона має все-таки згадані засоби. Поміщиця ж зобов'язалась їй допомогти, у випадку певних труднощів. Її чоловіка — Григорія Мартиненка — зіслали до Сибіру ще 24 квітня 1856 р. за "статейними" списками губернського правління[78]. Подальша доля Мартиненків невідома.

Як бачимо, імперський чужоземний режим жорстоко розправлявся з будь-якими проявами непокори. Проте потіївців, незважаючи на репресії, зламати було важко.

---

1 Описание документов Архива западнорусских униатских митрополитов. -Т.1. -Спб.,1897. -С.152.

2 Архив ЮЗР. -Ч.7. -Т.3. -К.,1905. -С.36.

3 Jablonowskij A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. -T.X. (Zródla dziejówe -T.XXI). -Warszawa, 1894. -S.643.

4 Описание документов Архива. -Т.1. -С.195.

5 Jablonowskij A. Op. cit. -S.141.

6 Ibid. -S.310.

7 Ibid. -S.267.

8 Ibid. -T.IX. (Zrydla dziejywe -T.XX). -Warszawa, 1894. -S.52.

9 Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки НАН України ім.В.Вернадського. -Ф.1. -Спр.82100. -Арк.580.

10 Там само. -Арк.288, 578; Арх.ЮЗР. -Ч.3. -Т.2. -С.212.

11 Там само. -Арк.579.

12 Липинський В. Станіслав Михайло Кричевський // Липинський В. Твори. -Т.2. -Філадельфія, 1980. -С.261.

13. Там само.

14 Описание документов архива. -Т.1. -С.278-279.

15 Там само. -Т.2. -Спб.,1907. -С.431.

16 Там само. -С.106.

17 Яковенко Н.М. Українська шляхта. -К.,1993. -С.218.

18 Там само.

19 Арх.ЮЗР. -Ч.3. -Т.4. -К.,1914. -С.630-631.

20 Легкий В.И. Крестьянство Украины в начальный период Освободительной войны 1648-1654 годов. -Л.,1959. -С.70.

21 Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). -К.,1981. -С.203.

22 Арх.ЮЗР. -Ч.3. -Т.4. -С.431-432.

23 Там само. -С.587.

24 Там само. -С.414.

25 Там само. -С.587.

26 Арх.ЮЗР. -Ч.6. -Т.1. -К.,1876. -С.570-571.

27 Описание документов архива. -Т.2. -С.50.

28 Там само. -С.57.

29 Центральный государственный исторический архив России, г.Санкт-Петербург. -Ф.823. -Оп.3.- Д.806. -Л.127.

30 Там само. -Д.1520. -Л.1-3об.

31 Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі — ЦДІАК). -Ф.533. -Оп.1а. -Спр.16. -Арк.11.

32 Там само. -Арк.3зв.

33 Там само. -Арк.5зв.-6.

34 Там само. -Арк.6.

35 Там само. -Арк.7.

36 Там само. -Арк.4-4зв.

37 Там само. -Арк.8-8зв.

38 Там само. -Арк.9-9зв.

39 Там само. -Арк.10.

40 Там само. -Арк.10зв.

41 Там само. -Арк.11-11зв.

42 Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО). -Ф.304. -Оп.4. -Спр.20. -Арк.1зв.; Спр.23. -Арк.4.

43 Там само. -Спр.23. -Арк.8.

44 Там само. -Спр.20. -Арк.І.

45 ЦДІАК. -Ф.127. -Оп.397. -Спр.46. На жаль, справу утилізовано.

46 ДАЖО. -Ф.304. -Оп.4. -Спр.20. -Арк.1зв.

47 Там само. -Арк.7-12зв.

48 Там само. -Спр.972. -Арк.24зв.

49 ЦДІАК. -Ф.533. -Оп.1. -Спр.1103. -Арк.53.

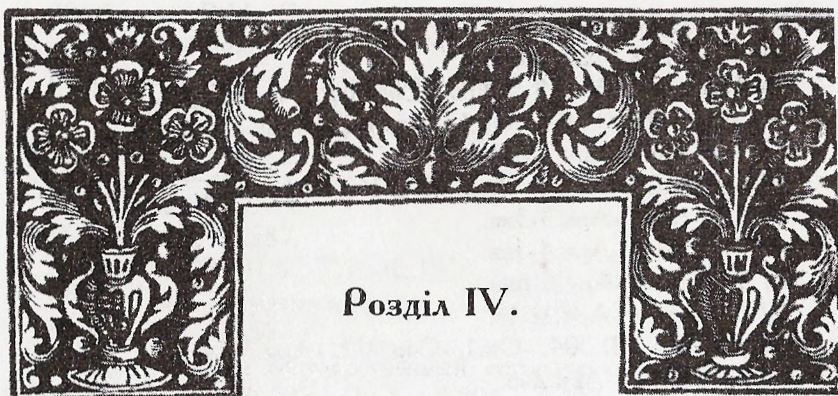
50 Там само. -Ф.127. -Оп.1010. -Спр.3. -Арк.91.

51 Там само. -Ф.485. -Оп.1. -Спр.5495. -Арк.3.

52 Там само. -Арк.5-5зв.

53 Там само. -Арк.7-24.
54 Там само. -Арк.25зв.
55 Там само. -Ф.533. -Оп.5. -Спр.1639. -Арк.9-10.
56 ДАЖО. -Ф.304. -Оп.1. -Спр.114а. -Арк.1-3.
57 Там само. -Арк.5-8.
58 ЦДІАК. -Ф.533. -Оп.5. -Спр.1639. -Арк.1-2.
59 Там само. -Арк.3-3зв.
60 Там само. -Арк.4-5зв.
61 Там само. -Арк.6-6зв.
62 Там само. -Арк.11-13.
63 ДАЖО. -Ф.304. -Оп.1. -Спр.972. -Арк.2-2зв.
64 Там само. -Арк.2зв.
65 Там само. -Арк.4.
66 Там само. -Арк.9-9зв.
67 Там само. -Арк.23-38.
68 Там само. -Арк.47.
69 Там само. -Арк.55.
70 Там само. - Арк.49.
71 Там само. - Арк.84.
72 Там само. - Арк.130-130зв.
73 Там само. - Арк.131-132.
74 Там само. - Арк.136.
75 Там само. - Арк.140.
76 Там само.
77 Джерело зберігається в архіві автора.
78 ЦДІАК. -Ф.442. -Оп.442. -Спр.3. - Арк.1-6зв.

Розділ IV.

З ІСТОРІЇ ПОТІЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

Відтворення минулого будь-якого села чи міста неможливе без вивчення історії місцевої церкви, яка тривалий час була тут єдиною релігійно-культурною (та й суспільною) інституцією. Особливе значення мають матеріали церковних архівів для краєзнавства: дуже часто вони дають найцінніші свідчення про історію даного населеного пункту.

Потіївська церква має досить глибоке історичне коріння, котре сягає часів, коли край входив до маєтностей Києво-Печерського монастиря, затим — київських митрополитів. Після Берестейської унії 1596 р. місцеві маєтки перейшли до уніатських митрополитів, а у назві Потіївки увічнилась пам'ять про Іпатія Потія. Хоч свідчень про потіївську церкву тих часів ми не маємо, але припускаємо, що церква існувала в селі вже тоді — на початку XVII ст.

Вірогідні свідчення про місцеву церкву відносяться до XVIII ст. і стосуються уніатського періоду в історії краю. Проте, коли саме потіївська церква знову стала уніатською, джерела не сповіщають. В актах візитації Радомишльського деканату уніатської митрополії за 1730-1739 рр. потіївська церква відсутня, можливо тому, що вона ще залишалась тоді православною, а, можливо, просто не входила до організаційної структури даної одиниці.

Документальні джерела засвідчують, що перехід потіївської округи під юрисдикцію уніатської церкви відбувся ще на рубежі XVII-XVIII ст., коли польський король секвестрував правобережні маєтки Печерського монастиря і передав їх львівському єпископові Й.Шумлянському, який перейшов у цей час на унію. 1714 р. уніатський митрополит Лев Кішка уклав контракт з київським хорунжим К.Стецьким на трирічну оренду "Потіївки, інакше Вереміївки" з навколишніми селами. 1717 р. контракт було поновлено ще на три роки. Під 1729 р. Потіївка згадується вже як володіння адміністратора уніатської митрополії єпископа Атанасія Шептицького. 1747 р. управитель митрополії Флоріан Гребницький вступив у володіння маєтками, у тому числі й Потіївкою.

Збереглось два акти візитації потіївської церкви другої половини XVIII ст.: 1784 і 1789 рр. У першому (як і в інших джерелах кінця XVIII-XIX ст.) дата побудови церкви не наводиться. Зате у візиті 1789 р. знаходимо це дорогоцінне свідчення: потіївська церква Покрови Пресвятою Богородиці була закладена 9 березня 1743 р. радомишльським деканом Я.Следкевичем і посвячена 1751 р. 1789 р. візитував церкву священик горбулівської церкви (він же — декан) отець Г.Сенькевич, який добре знав місцеву історію. Цінним є й інше повідомлення: церква була збудована на новому місці — отже, було й старе, де знаходився попередній храм. Вважаю, що

найстаріша потіївська церква розміщувалась в урочищі Веремійки (сучасна околиця Громада), де ще в XX ст. жителі села бачили при дорозі кам'яні хрести. Десь там знаходився мікротопонім Кам'яний Хрест, згадуваний у візиті 1784 р. До речі, в одному джерелі мовиться, що церква у Веремійках була "заведена" на унію священиком Кєльчевським 12 грудня 1742 р.

Звернемося тепер до візитаційного опису церкви 1784 р. — дуже інформативного і докладного. Стояла та церква неподалік теперішньої, але ближче до річки (тепер це садиба п.Ткаченко). Була вона дерев'яна, трибанна, крита гонтом, з позолоченими залізними хрестами, шальованими стінами, мала 5 великих і 4 малих вікон. Біля церкви стояла одноярусна дерев'яна дзвіниця, однобанна із залізним хрестом, з двома бронзовими і одним чавунним дзвонами. Тут же знаходився цвинтар, огороджений парканом (коли він був перенесений в інше місце, де зараз у Потіївці так зв. старий цвинтар, на якому вже давно не ховають, мені невідомо).

У церкві були, старі образи — Покрови, Божої Матері, Св.Миколая. У вівтарі висів образ розп'ятого Ісуса Христа. Святі Дари зберігались в позолоченій скриньці, антимінс мав підпис митрополита А.Шептицького. Інші церковні речі: жертовник, 4 полотняних хоругви, образ для процесій, полотняна плащаниця, срібний позолочений келих з підставкою, звизда і ложечка, ще один луджений келих, три служебних дзвоники, посеред церкви красувалось підвішене залізне панікадило. Гарно виглядають в описі одяг священика, дев'ять шовковим фіранок, чотири бавовняних хустки, і чотири — багазійових. Церковні книги: оправлене в червоний оксамит і срібло евангеліє, апостол, трифолой, псалтир, тріоді, октоїх, часословець, требник, метрична книга.

До 1782 р. священиком потіївської церкви був отець Якуб Ємчинський, у "Бозі зійшлий". 8 вересня 1782 р. парафію обійняв

отець Шимон Ватотович, який закінчив 2-річну школу латинської риторики і був досить освіченим — мав збірник власних проповідей до місцевого люду, а також багато власних книг. Дружина його, Маріанна, з попівен, славилася своєю побожністю.

Місцевий дяк Никифор Ємчинський (син померлого священика), вивчився по-руськи. Візитатор дав йому негативну характеристику, бо дяк був великим пияком , не пильнував церковної справи і в момент візитації втік з села. На відміну від нього, паламар Павло, син Яцька, служив добре. При церкві було організоване братство. Титарі — старші братчики — Яків Денисенко і Яків Харченко, їх помічники — Грицько Тивоненко і Максим Харченко, братчики — Петро Тивоненко, Василь Мартиненко, син Кирила, Андрій Тивоненко, Іван Тивоненко, Яцько Примак, Федір Костюченко, Дмитро Лук'яненко. Церковна каса (21 руб.) поповнювалась на свято Покрови з вільного продажу спиртних напоїв. Друге братство знаходилось в Облітках.

Опис парафії налічує 41 господарство в Потіївці, в Облітках — 15, Буках — 8, Ст.Буді — 11, всього — 119 парафіян, унесених до сповідальних списків, які платили священикові щорічно по пів-корця озимини — (облітківці — по корцю). Візитатор позитивно, загалом, їх характеризує: "...всі у вірі святій греко-уніатській католицькій залишаються і відправляють щорічно пасхальну сповідь". Сумлінно виконував свої обов'язки і священик, навчаючи дбайливо і чуло свою паству молитвам і артикулам віри, заохочуючи до побожних вчинків.

У XVIII ст. церква в Потіївці мала чималі земельні угіддя, які, щоправда, документально не підтверджувались, але ними з "давніх" часів користалися попередники Ш.Ваготовича. Перше поле починалося на Веремійках біля Купалиного Болота і закінчувалось при дорозі до Майдану (думаю, що йдеться про

поташовий промисел) розміром на 4 дні оранки. Друге знаходилось за церквою, в урочищі Потіївка: від Вакулиної Греблі — за радомишльську дорогу до березини — на 3 дні оранки. Трете знаходилось в урочищі Попелищі — на 2 дні оранки. Сіножаті були в урочищах Нераж, Круглик, Дідівщина, Гнилий Ліс. Їх розміри вимірювались кількістю косарів: на 20 косарів, на 2, на 1, знову на 2.

Площа навколо церкви (плебанія) була, очевидно, центром села і починалась від ставка і греблі, далі межувала з садибами людей. На ній знаходились церковні будівлі: хата без спальні, але з пекарнею і коморою, хатина для зберігання овочів, стайня і обора для худоби, були тут і два городи.

Візитатор приписав священикові і громаді і надалі дотримуватися релігійних канонів. Вони мали також зробити ремонт підлоги і вікон, поправити церковний інвентар. Братство мало сплатити борги за недобір медових і грошових гарців (міра сипучих тіл).

4 січня 1789 р. була проведена друга візитація. Важливо, що вона зафіксувала в церкві іконостас дерев'яний, столярської роботи, з 4-ма образами, царськими і бічними вратами, але він був ще не закінчений. Священиком залишався Ш.Ваготович, 36 років.

Зі скасуванням унії наприкінці XVIII ст. маєток перейшов у власність Торсукова, який, очевидно, відразу перевів село на православ'я. Принаймні, у списках уніатських сіл краю першої третини XIX ст.Потіївка не значиться. До речі, сусідні села — Моделів і Горбудів — ще довго залишалися уніатськими.

Російська православна церква запроваджувала свої порядки. Зокрема, візитації церков тепер уже не проводились. Священики повинні були щорічно складати і подавати до єпархіального управління так звані клірові відомості. У порівнянні

з візитами цей вид джерел набагато бідніший, проте він також має значну цінність. Тим більше, що збереглось їх дуже багато (потіївських — за 100 років, з 1817 до 1917 рр.).

Найстаршою є відомість за 1817 р. У короткому описі повідомлялось, що в церкві зберігаються срібні позолочені посудини, церковна ризниця — посередня, начиння достатнє. Священиком був Симеон Борзаковський, який прибув до Потіївки 1804 р., мав 42 р., у семінарії не навчався. Дяк — Конон Орловський, паламар — Іван Орловський, церковний староста — Іван Денисенко. Приход складався з 462 душ чолов. і 497 жін. Крім Потіївки, до приходу входили села — Облітки, Ст.Буда, Н.Буда, Рудня Шлямарка, Бучки і Дубовик.

З 1830 р. священиком потіївської церкви був Гаврило Кукулевський (35 р.). Парафіян-потіївців налічувалось 222 чол. і 221 жін. За даними на 1835 р., священиком (з 1834 р.) був Євфимій Ольшевський, випускник Київської духовної академії. Того ж року помер дяк К.Орловський. Парафіян налічувалось 513 чол. і 564 жін. (у Потіївці — відповідно 212/215). Церква мала чимало орної землі, разом з сіножатями — 33 десятини. Священик і церковний причет утримувались коштом селян, хоча утримання було "дуже бідне".

1845 року (за іншими даними — 1855) потіївська церква була відремонтована. За даними на 1861 р. потіївським священиком був Петро Кошаревський, дяком — Пилип Соколовський. Того року священик виступив на захист сина шинкаря хлопця Івана Талька (15 р.), звинуваченого селянами в скотолозтві.

За даними на 1893 р. у Потіївці 1891 р. була збудована нова церква, а стару розібрали. Ця церква стоїть і донині. Збудована на кошти парафіян, церква мала повний різьблений іконостас, перенесений, мабуть, зі старої церкви. До 1892 р. священиком був

Андрій Кальницький, після нього — Петро Гордеев, випускник Київської духовної семинарії (28 р.). Дяк — Яків Соколовський, просфорня — Якилина Соколовська, церковний староста — Самуїл Максименко, помічник — Фотій Гоп. До парафії належали села Стовпець, Дубовик, Облітки, Шлямарка, Н.Буда, Ст.Буда, колонія Вовча. Усіх парафіян налічувалось 2563 чол., дворів — 371. Церковної землі було 41 дес. (для порівняння — селянські наділи становили не більше 2-3 дес. землі). Будинки для священика і причету збудувала поміщиця Щербатова.

Очевидно, з 60-х рр. у Потіївці діяла церковно-приходська школа, у якій вчителював у 60-х рр. згадуваний дяк Я.Орловський. 1891 р. школа була перетворена на приходське училище, яке розміщувалось у найманому будинку. Воно утримувалось за рахунок селян. 1893 р. у ньому навчалось 40 хлопчиків і 2 дівчаток. В Облітках — 36 хлопчиків.

На початку XX ст. у Потіївці з'явився новий священик — Яків Левитський (з 1897 р.). Псаломник, що мав сан диякона, — Іван Киселевич. У 1912 р. зафіксовано священика Георгія Нікітського.

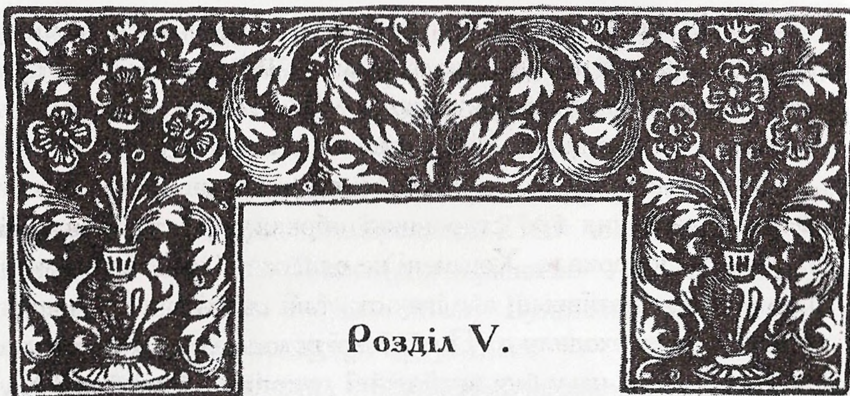
Закінчуємо дореволюційну історію потіївської церкви кліровою відомістю 1917 р. Священиком залишався Г.Нікітський, псаломник, що мав сан священика, — Стефан Винявський, просфорня — Надія Олафіїнська, церковний староста — Григорій Денисович Харченко. Приход складав 704 двори, 2817 чол. і 2491 жін. (у Потіївці — відповідно 221, 791, 843). До головної церкви були приписані новозбудовані — Вознесенська: в Новій Буді (збудована 1905 р.) і Миколаївська в Облітках (збудована 1900р.). 1912 р. за рахунок казни збудовано будинок священика, для псаломника — за рахунок прихожан. Церкві, крім цього, належали: клуня, возовня, амбар, конюшня, обора для худоби, льодник і погріб, перебудовані 1913 р.

Ще 1911 р. потіївська школа була перетворена в двокласну. Приміщення для неї збудувала казна. 1914 р. у Потіївці було відкирто однокласну земську школу. 1917 р. в приходській школі навчались 71 хлопчик і 34 дівчинки.

Згадувані джерела, уніатські й православні, дають досить загальне уявлення про старовинні образи, речі та книги, які зберігались у церквах. Хоч мені не вдалося віднайти конкретні відомості про потіївські, але існують такі свідчення про церкви сусідніх сіл, які входили до Потіївської волості. Так, у сусідньому Горбулеві свого часу був знайдений рукописний требник XVI ст. із записом, що книга належала ієрею Феодосію Старосельському, який купив її в горбулівського священика Петра Заблоцького. Неподалік у Жадьках у XVII ст. зберігалось євангеліє "апракос" з написом, що воно було подароване місцевій церкві Св. Георгія 1637 р. У Видиборі в XVIII ст. зберігалась тріодь цвітна, подарована місцевій церкві Чесного Хреста Уляною Остапенко із Звягеля, яка придбала книгу в церкві с.Кам'яний Брід. У згадуваній горбулівській церкві у XVIII ст. була також дуже рідкісна тріодь цвітна з припискою, що написав її дяк Іван до храму Св.Миколая цього села. Ці рідкісні церковні книги зберігались до революції в бібліотеці Києво-Софійського собору (подальша доля їх невідома).

Доречно тут нагадати, що потіївці й тепер святкують храмовий празник Покрови. До революції воно святкувалося 2-3 дні.

Пореволюційна доля потіївської церкви відома: у 20-х чи 30-х рр. вона була закрита і потіївці змушені були ходити молитися до Нової Буди чи Обліток. Під час німецької окупації церкву відкрили, після війни комуністична безбожицька влада її знову закрила і перетворила на будинок культури. Було зруйновано дзвіницю, знесено бані. У час незалежності потіївці відновили свою церкву. Перша відправа відбулась 1992 р. на Великдень.

Розділ V.

ЕКСПЕДИЦІЯ ФРІДРІХА ГЕЛЬМАНА В ПОТІЇВСЬКИЙ МАЄТОК ПОМІЩИЦІ МАРІЇ КІКІНОЇ 1825 Р.

Минуле Потіївщини, складової частини колишнього Радомишльського повіту, зберігає ще чимало таємниць. Про це, щоправда, добре подбала радянська влада, яка аж ніяк не була зацікавлена в глибокому дослідженні історії краю. Відтак чимало фактів минулого було замкнено на довгі роки в спецхранах. Це, зокрема, стосується спадщини видатного українського історика Олександра Оглоблина, який у міжвоєнний час багато працював над історією Правобережжя. Саме в його особистому архіві, що, на щастя, зберігся, мені пощастило знайти матеріали до історії експедиції 1825 р.

Передісторія експедиції така. Від генерала Торсукова, власника маєтку наприкінці XVIII — початку XIX ст., Потіївка перейшла до його дочки Марії. Остання вийшла заміж за Петра Андрійовича Кікіна (1773-1834). Петро Кікін був

непересічною особою, мав титули таємного радника, статс-секретаря, сенатора. Закінчив пансіонат Московського університету, брав участь у війні 1812 р, (обіймав посади флігель-ад'ютанта царя Олександра І, чергового генерала російських армій). Будучи членом кількох наукових товариств, Петро Кікін входив до наукової та літературної еліти столиці. Товаришував з блискучим Державіним.

Одружившись на доньці Торсукова, П.Кікін відвідав їх маєтки на Київському Поліссі. З'ясувалося, що місцеві землі багаті на корисні копалини і тут процвітають різноманітні промисли. Було зрозуміло, що місцеві джерела сировини (особливо рудні) вичерпувались унаслідок багаторічної експлуатації надр. Це, отже, стурбувало нового власника, і 1834 р. він подав міністрові фінансів Канкріну "практичні замітки по залізних заводах у Поліському маєтку пані Кікіної". Записка була опублікована (правда, з великим запізненням) 1842 р, у "Трудах Минералогического Общества" під назвою "Описание минералов, находящихся в имении госпожи тайной советницы Кикиной".

Яких же висновків дійшов Петро Кікін? Спочатку він докладно описав поклади залізної руди, називаючи їх "рудою Потіївською", затим з"ясував техніку видобутку, яка, щоправда, дуже застаріла. "Деякі із місцевих руд, — писав П.Кікін, — переплавляючи спочатку на чавун, можна затим перетворювати з користю і на виробництво заліза". При цьому він дивувався, що при загальному багатстві місцевих покладів руди і лісу, в Україну метали завозяться з Сибіру і досі не налагоджено їх місцеве виробництво. Додавалися, крім того, й стратегічні інтереси: царизм хотів створити місцеву залізорудну базу для потреб київського Арсеналу, котрий виробляв гармати.

Очевидно, аргументи П.Кікіна вплинули на міністра фінансів, і той переконав царя. Було виділено, зрештою, 10 тис. рублів на

проведення спеціальних досліджень. Організацію і проведення експедиції доручили берг-гауптману 6-го класу (гірничий офіцер) Фрідріху Йосипу фон Гельману, котрий був у той час мінцмейстером петербурзького монетного двору. О.Оглоблин знайшов у петербурзьких архівах звіт експедиції, матеріалами котрого ми скористалися. Під назвою "Общий отчет занятиям по командировке в Полесье, с приложением геогностической карты всему обозренному округу й описания найденных в оном ископаемых" звіт був підписаний 10.12.1826р.

Експедиція побувала в Київській і Волинській губерніях, у маєтках Кікіних, з метою докладних гірничих розвідок. Центром експедиції було обрано Радомишль. Звідси вирушали у Нові Вороб'ї і Потіївку. Перед тим було оглянуто Ставки, Мінійки і Коростишів.

Цікавою є характеристика місцевих потіївських грунтів: "Найголовніша частина цього маєтку покрита тучним чорноземом доволі товстого шару, хлібородна і багата різним лісом". Зрозуміло, що сучасні уявлення про потіївські піщані грунти є продуктом "соціалістичного" перетворення сільського господарства краю.

Докладним є географічний і геологічний описи земель Потіївського маєтку. У північній його частині, на р.Тростяниці, знаходилась Буківська Рудня з двома руднями вище по ріці і однією — нижче. Протягом 10 верст на ріці знаходилось 5 гребель, "восьма просто й худо устроенных", через що у квітні 1825 р. всі вони були знесені повінню. У районі Буків знайшли так зв. "гірничу" залізну руду — глинистий і бурий залізний камінь, котрий залягав між р.Тростяницею і рівчаком Бобровим, в урочищах Буки і Сичівка, Круглий Ліг, Коскове і по Будилівській дорозі. Площа руд — 1,5 версти х 300 сажнів. З'ясувалося це шляхом шурфування і буріння (було, зокрема, пробурено 32 свердловини глибиною до 35 футів).

На правому допливі Тростяниці — р.Візні, знаходилась Рудня Шлямарка — другий залізорудний центр маєтку. У районі Шлямарки поклади руди зафіксовані в урочищах Нератове і Бервиці. Руди тут залягали гніздами, площею 1200 кв.сажнів. Буріння в семи точках (глибиною до 5-8 футів) призвело до знахідок окремих брил від 3 до 5 футів у поперечнику, товщиною до 1 фута.

Експедиція визначила, що потіївські руди — це жовта крихка напівстверділа залізна вохра, частинки котрої складають сплющені кругляки бурого залізного каменю. Загалом же поклади руди були небагатими, оскільки добувались з одних і тих же рудокопних ям. Буківська і шлямарська фабрики, куди для переробки привозилась руда, використовували відсталу технологію. Потіївська руда, крім того мала невеликий відсоток заліза (30-40% чавуну), що уможливлювало лише виробництво м'якого заліза, придатного для сільськогосподарських виробів місцевого значення. Великими були втрати в сиродутних горнах. Тому, підсумувала експедиція, велика промислова розробка потіївських родовищ є недоцільною. Допускалось лише короткотермінове виробництво.

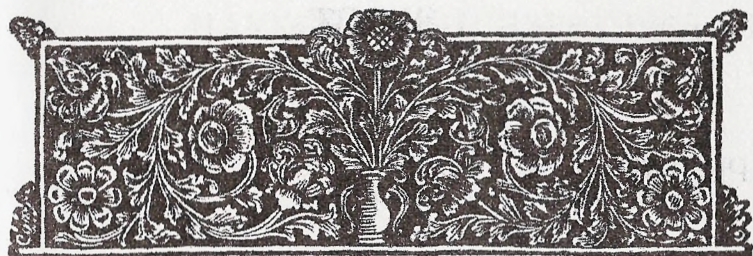
Доцільним було б тут подати історію рудень Радомишльського повіту. Обмежимось у цьому розділі деякими заввагами. Найстаріша рудня поблизу Радомишля зафіксована у джерелах XIV ст. Наступні свідчення відносяться до XVII ст.: Малинська — 1639 р., Нянівська — 1630, на р.Осічі — 1622 р., залізні заводи в самому Радомишлі — 1683 р. Згадані Буківська Рудня і Рудня Шлямарка датуються 1768 р.

У середині XIX ст. залізорудну промисловість Київщини досліджував київський професор М.Бунге. За даними на 1856 р., у Радомишльському повіті залишилось лише 5 рудень, котрі виробляли продукцію: Сичівська, Рихта, Шершнівська, Янцівська і слобода Біла Береза.

Виробництво заліза з місцевих (болотних) руд досліджувалось через 100 років — Поліською експедицією ВУАН. 1932 р. вона побувала і на півночі потіївського маєтку: в Буках, Бучках і Сичівці. Старі люди, зокрема 98-річний дід Таранок, ще пам'ятали тоді про залізорудні промисли, а також про ковальську майстерність своїх предків. Зараз, звичайно, про давно минулі часи вже не пам'ятає ніхто.

Окремої розповіді заслуговує і виробництво поташу — промисел не менш древній у нашому краю. Досить сказати, що в Радомишльському повіті Київської губернії налічувалось 44 назви населених пунктів, у котрих вироблявся поташ (це були переважно Буди). Були ще й гути, у котрих вироблялося скло. Край, очевидно, забезпечував себе всім необхідним. Чимало продукції, як наприклад, поташ, вивозилось у Європу.

ПІСЛЯМОВА

Розвиток Потіївщини перервав, як відомо, "Великий Жовтень". Після поразки Української національної революції почалося масове знищення людей, виснаження природних ресурсів. Лише влітку 1937 р. у Потіївському районі було викрито "антирадянську банду" і розстріляно 60 осіб ні в чому не винних людей. Проведення та наслідки "соціалістичної" перебудови Потіївки ще чекають свого дослідження.

У наступних випусках "Потіївських старожитностей" ми продовжимо розповіді про історію села та її людей. Багато незнаного матеріалу повинно дати вивчення архівних фондів: митрополичого духовного суду в Радомишлі, Радомишльського повітового земського суду, Потіївського волосного правління та ін. Потребує продовження дослідження поліської топоніміки і гідроніміки, економіки, історії церкви, культури краю. Цікавим є з'ясування участі потіївців у війнах Російської імперії, зокрема Першій світовій (мені відомо, наприклад, що дехто із земляків були георгіївськими кавалерами і мали нагородну зброю). Пізнання минулого Потіївщини, отже, триває.

ЗМІСТ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Тимошенко
Леонід Володимирович

ПОТІЇВКА ТА ЇЇ ОКОЛИЦІ В XVI-XIX СТ..

(Потіївські старожитності. – Вип..1)

Комп'ютерний набір
Ірина Негура

Технічний редактор
Святослав Сурма

У книзі використані оформлення українських книг кінця XVI – початку XVII ст. за виданням: Запаско Я.П. Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст. – Львів, 1971.

Підписано до друку 4.05.2000 р. Формат паперу 60х84/16.
Папір офсетний 80 г/м². Об'єм 2,46 авт. лист. Гарнітура Academy.

Поліграфічна фірма "КОЛО"
82109 Дрогобич, вул. Бориславська, 8, тел. 2-90-60